अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] १ एस.सी.आर. ५४२ : २०२५ आईएनएससी ४२

इन्डियन इभान्जेलिकल लुथरन चर्च ट्रस्ट एसोसिएसन विरुद्ध श्री बाला एण्ड को.

(देवानी अपिल नं. १५२५ / २०२३)

०८ जनवरी २०२५

[बी.भी. नागरत्ना* र नोङमेइकापम कोटिश्वर सिंह, न्यायाधीशहरू]

विचारणीय मामिला

के वादीद्वारा दायर गरिएको पछिल्लो मामिला, ओ.एस. नं. ४९/२००७, विशेष कार्यान्वयनको लागि, देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ को आदेश VII नियम ११(डी) बमोजिम खारेज हुन योग्य छ, किनकि उक्त मामिला हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित छ?

शिर्षक नोटहरु†

देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ – आदेश VII, नियम ११(डी) – हदम्याद ऐन, १९६३ – दफा ५४ र ११३ – वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि सन् १९९३ मा एक अङ्क नभएको मामिला दायर गऱ्यो – वादीले आवश्यक न्यायालय शुल्क तिर्न नसकेका कारण उक्त मामिला मिति १२.०१.१९९८ को आदेशमा खारेज गरियो – त्यसपछि, वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि सन् २००७ मा ओ.एस. नं. ४९/२००७ को दोस्रो मामिला दायर गऱ्यो – प्रतिवादीले सिपिसीको आदेश VII, नियम ११(डी) अन्तर्गत आई.ए. दर्ता गरी दोस्रो मामिला खारेज गर्न माग गऱ्यो, जसलाई सुनुवाई न्यायालयले खारेज गऱ्यो – उच्च न्यायालयले सुनुवाई न्यायालयले गरेको आदेशलाई सदर गऱ्यो – वैधता:

फैसला: प्रस्तुत मामिलामा, उत्तरदाता/वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि सन् १९९३ मा नै मामिला दायर गरेको थियो – उक्त मामिलाको फिराद पत्र मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज गरियो – वादीले मिति १२.०१.२००१ मा वा सोभन्दा अघि दोस्रो मामिला दायर गर्ने सक्थ्यो किनभने उसले पहिले दायर गरेको मामिलाको फिराद पत्र खारेज भएपछि मिति १२.०१.१९९८ मा मामिला दायर गर्ने अधिकार प्राप्त गरेको थियो – यो संहिताको आदेश VII, नियम १३ को आधारमा हो – यद्यपि, जनवरी, २००१ मै हदम्यादको अवधि समाप्त भयो र दोस्रो मामिला सन् २००७ मा ढिलो गरी दायर गरियो – त्यतिन्जेल, मामिलाको कारण हराइसकेको थियो र महत्वहीन भैसकेको थियो। मामिला हाल्ने हक समाप्त भएको थियो – हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ११३ अनुसार निर्धारित तीन वर्षको अवधिभन्दा पछि मामिला दायर गरिएकाले उक्त मामिला कानूनद्वारा वर्जित थियो – त्यसैले दोस्रो मामिला संहिताको आदेश VII, नियम ११(डी) अन्तर्गत वर्जित छ – तसर्थ, प्रतिवादीले दायर गरेको ओ.एस नं. ४९/२००७ को फिराद पत्र खारेज गरिन्छ – हदम्यादको मामिलामा कुनै प्रमाण रेकर्ड नभएको अवस्था छ – यो स्वीकृत तथ्यहरूमा आधारित छ – तसर्थ, संहिताको आदेश VII, नियम ११ (डी) र हदम्याद ऐनको दफा ११३ लाई संगै पढ्दा, उच्च न्यायालय र सुनुवाई न्यायालयको आदेशहरू खारेज गरियो र संहिताको आदेश VII, नियम ११ (डी) अन्तर्गत दायर गरिएको निवेदन स्वीकार गरियो। [अनुच्छेद ९.१२]

- लेखक

हदम्याद ऐन, १९६३ – प्रकृति र दायरा:

फैसला: हदम्याद ऐन, १९६३ ले मामिला, पुनरावेदन र निवेदनहरूको हदम्याद सम्बन्धी कानूनलाई समेकित र संशोधन गर्दछ र तत्सम्बन्धी प्रयोजनका लागि हो – हदम्यादको कानून एक विशेषणात्मक कानून हो जसमा प्रक्रियागत नियमहरू छन् र यसले कुनै व्यक्तिको पक्षमा कुनै अधिकार सिर्जना गर्दैन, तर केवल यो व्यवस्था गर्दछ कि उपचार निश्चित अवधिसम्म मात्र प्रयोग गर्न सकिन्छ, सो भन्दा पछि होइन – त्यसकारण हदम्याद ऐनले कुनै ठोस अधिकार प्रदान गर्दैन, न त कुनै अधिकार वा मामिलाको कारणलाई परिभाषित गर्दछ – हदम्यादको कानून ढिलाइ र लापरवाहीमा आधारित छ – जबसम्म मामिलाको पूर्ण कारण हुँदैन, हदम्याद लागू हुन सक्दैन र मामिलाको पूर्ण कारण हुनको लागि मामिला हाल्न सक्ने व्यक्ति र मामिला हाल्न सकिने व्यक्ति हुनु आवश्यक छ। [अनुच्छेद ९]

हदम्यादको कानून – वादीको अधिकार:

फैसला: हदम्यादको अवधि समाप्त भएपछि हदम्यादको कानून अन्तर्गत उपचारमा रोक लगाउनुले वादीको अधिकार समाप्त भएको भन्ने बुझाउँदैन – केवल अधिकार लागू गर्न न्यायिक उपचार प्राप्त गर्ने सम्भावना समाप्त हुन्छ – यद्यपि, केही अवस्थाहरूमा, हदम्यादको अवधि समाप्त भएपछि वादीको उपचार खोज्ने अधिकार पूर्ण रूपमा समाप्त हुन्छ। [अनुच्छेद ९.२]

हदम्याद ऐन, १९६३ – दफा ११३ – अवशिष्ट दफा – सर्वांगीण दफा:

फैसला: यदि कुनै मामिला हदम्यादको अवधि तोक्ने कुनै विशेष दफाहरू अन्तर्गत समेटिएको छैन भने, त्यो अवशिष्ट दफाभित्र पर्नुपर्दछ – अवशिष्ट दफाको उद्देश्य हदम्याद ऐनको अन्य कुनै प्रावधानले समेट्न नसकेका मामिलाहरूलाई सम्बोधन गर्नु हो – अवशिष्ट दफा हदम्याद ऐन अन्तर्गत अन्यत्र व्यवस्था नगरिएका सबै प्रकारका मामिलाहरूमा लागू हुन्छ – यसले "मामिला हाल्ने अधिकार" प्राप्त भएको मितिबाट तीन वर्षको अवधि तोकेको छ – पहिलेको हदम्याद ऐन, १९०८ को दफा १२० अन्तर्गत, यो छ वर्ष थियो, जसलाई हालको ऐनको दफा ११३ अन्तर्गत तीन वर्षमा घटाइएको छ – हदम्याद ऐनको दफा ११३ एक सर्वांगीण दफा हो जसले कुनै खास दफाले नसमेटेको मामिलाको हदम्यादको व्यवस्था गर्दछ |[अनुच्छेद ९.४, ९.६]

हदम्याद ऐन, १९६३ – दफा ११३ – 'मामिला हाल्ने अधिकार' कहिले प्राप्त हुन्छ:

फैसला: हदम्याद ऐनको दफा ११३ अन्तर्गत मामिला हाल्ने अधिकार मामिलामा दाबी गरिएका अधिकारहरू प्राप्त हुँदा र वादीले मामिलामा दाबी गरेको अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने प्रतिवादीद्वारा स्पष्ट धम्की दिइएमा प्राप्त हुन्छ – यसप्रकार, "मामिला हाल्ने अधिकार" भन्नाले कानूनी प्रक्रियाद्वारा राहत खोज्ने अधिकार हो जब मामिला हाल्ने व्यक्तिसँग उसले दाबी गरेको कुरामा ठोस र विशेष अधिकार हुन्छ र त्यसमाथि अतिक्रमण भएको हुन्छ वा अतिक्रमण हुने धम्की हुन्छ – मामिला हाल्ने अधिकार कहिले प्राप्त हुन्छ भन्ने कुरा धेरै हदसम्म मागिएको राहतलाई ध्यानमा राखी विशेष मामिलाको तथ्य र परिस्थितिहरूमा निर्भर गर्दछ – यो तब मात्र प्राप्त हुन्छ जब मामिलाको कारण उत्पन्न हुन्छ र मामिलाको कारण उत्पन्न हुनको लागि, फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरू, यदि सही ठहरिएमा, सफल मामिलामा पुऱ्याउनु पर्छ भन्ने स्पष्ट हुनुपर्छ – "मामिला हाल्ने अधिकार" भन्ने वाक्यांश "मामिलाको कारण" भन्ने वाक्यांशको पर्यायवाची हो र यससँग "उत्पन्न हुन्छ" वा "प्राप्त हुन्छ" भन्ने शब्द प्रयोग गर्दा मिल्दो हुन्छ। [अनुच्छेद ९.८]

हदम्याद ऐन, १९६३ – दफा ५४ र ११३ – अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज भएपछि सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्न दोस्रो मामिला दायर गरियो – दोस्रो मामिला दायर गर्ने हदम्याद के हो:

फैसला: प्रस्तुत मामिलामा, अघिल्लो मामिला प्रतिवादी/वादीले मिति जुलाई, १९९३ मा दफा ५४ को आधारमा दायर गरेको थियो र उक्त मामिलाको फिराद पत्र मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज गरियो – दोस्रो मामिला ओ.एस. नं. ४९/२००७ संहिताको आदेश VII नियम १३ अनुसार सोही मामिलाको कारण र मिति २६.०४.१९९१ को सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको राहत खोज्नका लागि दायर गरिएको थियो किनभने अघिल्लो मामिलाको फिराद पत्र मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज भएको थियो – तसर्थ, दोस्रो मामिला ओ.एस. नं. ४९/२००७ हदम्याद ऐनको दफा ५४ अनुसार दायर गरिएको थियो भन्न सकिँदैन – अघिल्लो मामिलाको फिराद पत्र खारेज भएपछि दोस्रो पटक दायर गरिएको यो मामिला भएकाले, यस न्यायालयको विचारमा, हदम्याद ऐनको दफा ५४ सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्न दायर गरिएको दोस्रो मामिलामा लागू हुँदैन – त्यसोभए, ओ.एस. नं. ४९/२००७ दायर गर्नका लागि हदम्याद के हो? – हामीले हदम्याद ऐनको दफा ११३ लाई हेर्नुपर्ने हुन्छ – हदम्याद ऐनको दफा ११३ एक सर्वांगीण दफा हो जसले कुनै खास दफाहरूले नसमेटेको मामिलाको हदम्यादको व्यवस्था गर्दछ – हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ११३ ले मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त भएको मितिबाट तीन वर्षभित्र मामिला दायर गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। [अनुच्छेद ९.६, ९.७, ९.९]

उद्धृत मामिला कानून

टी. अरिवानन्दम विरुद्ध टी.भी. सत्यपाल [१९७८] १ एससीआर ७४२ : (१९७७) ४ एससीसी ४६७; सोपान सुखदेव साबले विरुद्ध सहायक च्यारिटी आयुक्त [२००४] १ एससीआर १००४ : (२००४) ३ एससीसी १३७; पोपट र कोटेचा प्रोपर्टी विरुद्ध स्टेट बैंक / इन्डिया स्टाफ एसोसिएसन [२००५] सप्ल. २ एससीआर १०३० : (२००५) ७ एससीसी ५१०; रूप लाल साथी विरुद्ध नछत्तर सिंह गिल [१९८३] १ एससीआर ७०२ : (१९८२) ३ एससीसी ४८७; रेप्टाकोस ब्रेट एण्ड कं. लिमिटेड विरुद्ध गणेश प्रोपर्टी [१९९८] सप्ल. १ एससीआर ४८५ : (१९९८) ७ एससीसी १८४; सलिम भाई विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य [२००२] सप्ल. ५ एससीआर ४९१ : (२००३) १ एससीसी ५५७; आर.के. रोजा विरुद्ध यू.एस. रायडू [२०१६] ३ एससीआर २२१ : (२०१६) १४ एससीसी २७५; कुलदीप सिंह पठानिया विरुद्ध विक्रम सिंह जर्याल [२०१७] १ एससीआर ९१५ : (२०१७) ५ एससीसी ३४५; मकसुद अहमद विरुद्ध मथुरा दत्त एण्ड कं., एआईआर १९३६ लाह १०२१; सेजल ग्लास लिमिटेड विरुद्ध नविलान मर्चेन्ट्स प्राइभेट लिमिटेड [२०१७] ७ एससीआर ५५७ : (२०१८) ११ एससीसी ७८०; माधव प्रसाद अग्रवाल विरुद्ध एक्सिस बैंक लिमिटेड [२०१९] ८ एससीआर १०५८ : (२०१९) ७ एससीसी १५८; विश्वनाथ बनिक विरुद्ध सुलांगा बोस [२०२२] ३ एससीआर ३०२ : (२०२२) ७ एससीसी ७३१; दिल्ली वक्फ बोर्ड विरुद्ध जगदीश कुमार नारंग (१९९७) १० एससीसी १९२; ए. नवाब जोन विरुद्ध भी.एन. सुब्रमण्यम [२०१२] ६ एससीआर ३६९ : (२०१२) ७ एससीसी ७३८; मन्नान लाल विरुद्ध मुस्त. छोटका बीबी, (मृत) एलआरएसद्वारा [१९७१] १ एससीआर २५३ : (१९७०) १ एससीसी ७६९; पाटिल अटोमेसन प्राइभेट लिमिटेड विरुद्ध राखेजा इन्जिनियर्स प्राइभेट लिमिटेड (२०२२) १० एससीसी १; पञ्जाब राज्य विरुद्ध गुरुदेव सिंह [१९९१] ३ एससीआर ६६३ : (१९९१) ४ एससीसी १; शक्ति भोग फूड इन्डस्ट्रिज लिमिटेड विरुद्ध सेन्ट्रल बैंक / इन्डिया [२०२०] ६ एससीआर ५३८ : (२०२०) १७ एससीसी २६०; एम.भी.एस. मनिक्याला राव विरुद्ध एम. नरसिंहस्वामी [१९६६] १

एससीआर ६२८ : एआईआर १९६६ एससी ४७०; एन नरसिम्हैया विरुद्ध कर्नाटक राज्य [१९९६] १ एससीआर ६९८ : (१९९६) ३ एससीसी ८८ – उल्लेख गरियो।
पायोनियर बैंक लिमिटेड विरुद्ध रामदेव बनर्जी (१९५०) ५४ कलकत्ता डब्ल्यूएन ७१०; जेम्स स्किनर विरुद्ध कुँवर नौनिहाल सिंह, आईएलआर (१९२९) ५१ इलाहाबाद ३६७, (पीसी) – उल्लेख गरियो।

उद्धृत पुस्तक र पत्रिकाहरू

"लिमिटेसन पिरियड्स" लेखक एन्ड्रयू म्याकगी, ब्यारिस्टर / लिङ्कन्स इन, २००२ मा प्रकाशित; टैगोर कानून व्याख्यान, यू एन मित्रा, हदम्याद र प्रिस्क्रिप्शनको कानून, सोह्रौं संस्करण, खण्ड १, दफा १-३२ र दफा १-५२।

ऐनहरूको सूची

चैरिटेबल एण्ड रिलिजियस ट्रस्ट ऐक्ट, १९२१; हदम्याद ऐन, १९६३; हदम्याद ऐन, १९०८; देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८।

मुख्य शब्दहरूको सूची

विशिष्ट कार्यान्वयन; फिराद पत्र खारेज; मामिलाको कारण; हदम्यादद्वारा वर्जित; रेस-जुडिकाटा; देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ को आदेश VII नियम ११, देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ को आदेश VII नियम १३; हदम्याद ऐन, १९६३ को दफा ५४; हदम्याद ऐन, १९६३ को दफा ११३; मामिला हाल्ने अधिकार; अवशिष्ट दफा; सर्वांगीण दफा; वादीको अधिकार।

मामिला उत्पन्न भएको

देवानी अपीलीय क्षेत्राधिकार: देवानी अपील नं. १५२५/२०२३
मद्रास उच्च न्यायालय, मदुरै बेन्चको मिति १५.०३.२०२२ को सीआरपीएमडी नं. १११६/२०११ को फैसला र आदेशबाट

पक्षहरूका लागि उपस्थिति

पी.भी. बालासुब्रमण्यम, वरिष्ठ अधिवक्ता, अनिश आर. शाह, अंकित साहु, अधिवक्ताहरू अपीलकर्ताका लागि।
भी. गिरी, वरिष्ठ अधिवक्ता, महेश अग्रवाल, ऋषि अग्रवाल, अंकुर सैगल, सुश्री एस. लक्ष्मी अय्यर, सुश्री सुकृति भटनागर, शाश्वत सिंह,
ई. सी. अग्रवाल, प्रतिवादीका लागि अधिवक्ताहरू।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला/आदेश

फैसला

नागरत्ना, न्यायाधीश।

यो अपील मद्रास उच्च न्यायालय, मदुरै बेन्चले सी.आर.पी. (एमडी) नं. १११६/२०११ मा मिति १५.०३.२०२२ मा गरेको आदेशलाई चुनौती दिँदै दायर गरिएको हो, जसमा अपीलकर्ताले दायर

गरेको देवानी रिभिजन पिटिसन खारेज गरिएको थियो।
१.१. सुविधाको लागि, यस अपीलमा संलग्न पक्षहरूलाई सुनुवाई न्यायालय समक्ष उनीहरूको स्थिति र पद अनुसार उल्लेख गरिनेछ।

तथ्यात्मक पृष्ठभूमि:

२. वादी/प्रतिवादीका अनुसार, हालको विवाद ५.०५ एकड जग्गासँग सम्बन्धित छ जुन ६.४८ एकड सम्पत्तिको एक भाग हो जसलाई कोडैकनालको लोच एन्ड भनिन्छ, जुन मूल रूपमा लुथरन चर्च मिसौरी सिनोड र मिसौरी इभान्जेलिकल लुथरन इन्डिया मिसनका अमेरिकी मिसनरीहरूले १९१२ मा खरिद गरेका थिए। कोडैकनाल इन्टरनेशनल स्कूल (मामिलामा हस्तक्षेप गर्न खोज्ने) लोच एन्डको पारीपट्टी अवस्थित छ। सन् १९७५ मा, अमेरिकी मिसनरीहरू र इन्डिया इभान्जेलिकल लुथरन चर्च ट्रस्ट एसोसिएसन (प्रतिवादी/अपीलकर्ता) बीच कोडैकनाल सम्पत्ति लगायत विभिन्न सम्पत्तिहरू प्रतिवादीलाई हस्तान्तरण गर्ने सम्झौता भएको थियो। यो सम्झौता जिल्ला न्यायाधीश, मदुरै समक्ष च्यारिटेबल एण्ड रिलिजियस ट्रस्ट ऐक्ट, १९२१ को दफा ७ अन्तर्गत ओ.पी. नं. १०१/१९७५ को संयुक्त फाइलिङ मार्फत औपचारिकता दिइएको थियो, जसले मिति २६.११.१९७५ को आदेश जारी गऱ्यो, जसमा प्रतिवादीलाई ती सम्पत्तिहरूको ट्रस्टीको रूपमा नियुक्त गरियो।

२.१. वादीका अनुसार, प्रतिवादीलाई कोषको आवश्यकता भएकाले ती सम्पत्तिहरूको एक भाग बिक्री गर्ने निर्णय गऱ्यो, जसमा १५ मध्ये १२ वटा भवनहरू (यसपछि "मामिलाको सम्पत्ति" भनिने) समावेश भएको लोच एन्डको ५.०५ एकड जमिन पनि थियो। मिति २६.०४.१९९१ मा प्रतिवादी र वादी, अर्थात् मेसर्स श्री बाला एण्ड कं. बीच मामिलाको सम्पत्तिको लागि बिक्री सम्झौता गरियो, जसमा कुल बिक्री मूल्य रु. ३,०२,००,०००/- (तीन करोड दुई लाख रुपैयाँ मात्र) तय गरियो र रु. १०,००,०००/- (दश लाख रुपैयाँ मात्र) अग्रिम भुक्तानी गरियो। सम्पत्तिको आंशिक कब्जा वादीलाई हस्तान्तरण गरिएको भनिएको छ। त्यस समयमा, हस्तक्षेप गर्न खोज्ने पक्ष भाडामा लिने व्यक्तिको हैसियतमा लोच एन्डका बाह्रमध्ये तीनवटा भवनहरूमा कब्जामा रहेको थियो।
२.२. वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि डिन्डिगुल अन्ना जिल्लाको अधीनस्थ न्यायाधीशको न्यायालयमा सन् १९९३ मा एक अड्क नभएको मामिला दायर गऱ्यो, जसमा मामिलाको सम्पत्तिको सम्बन्धमा बिक्री पत्र कार्यान्वयन गर्न र वादीलाई सम्पत्तिको कब्जामा राख्न माग गरिएको थियो। उक्त मामिला पछि पलानीको अधीनस्थ न्यायाधीशको न्यायालयमा सारियो। तर वादीले आवश्यक न्यायालय शुल्क तिर्न नसकेका कारण पलानीको अधीनस्थ न्यायाधीशको न्यायालयले मिति १२.०१.१९९८ मा उक्त मामिला खारेज गऱ्यो।

२.३. त्यसपछि वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि प्रिन्सिपल डिस्ट्रिक्ट जज, डिन्डिगुल जिल्लाको न्यायालयमा ओ.एस. नं. ४९/२००७ दायर गऱ्यो, जसमा वादीको पक्षमा बिक्री पत्र कार्यान्वयन गर्न प्रतिवादीलाई निर्देशन दिन माग गरिएको थियो।

२.४. प्रतिवादीले देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ (छोटकरीमा, "संहिता") को आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत आई.ए. नं. २३३/२००७ दायर गरी दोस्रो मामिला खारेज गर्न माग गऱ्यो, किनकि विशेष कार्यान्वयनको लागि पछिल्लो मामिला रेस-जुडिकाटाको सिद्धान्तद्वारा वर्जित छ किनभने वादीले अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज गर्ने विरुद्ध कुनै अपील दायर गरेको थिएन। प्रतिवादीले यो पनि दाबी गऱ्यो कि विशेष कार्यान्वयनको लागि पछिल्लो मामिला

हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित थियो किनभने यो लगभग नौ वर्षको ढिलाइ पछि र हदम्याद ऐन, १९६३ ("हदम्याद ऐन", छोटकरीमा) को दफा ५४ अन्तर्गत तोकिएको अवधिभन्दा पछि दायर गरिएको थियो।

२.५. वादीले फिराद पत्र खारेज गर्न प्रतिवादीको निवेदनमा आफ्नो आपत्ति दायर गऱ्यो र संहिताको आदेश VII नियम १३ मा निर्भर गर्दै एउटै मामिलाको कारणको लागि नयाँ फिराद पत्र प्रस्तुत गर्न फिराद पत्र खारेज गर्दा बाधा नपर्ने तर्क गऱ्यो। वादीले यो पनि दाबी गऱ्यो कि बिक्री सम्झौता अनुसार, कोडैकनाल इन्टरनेशनल स्कूल, जुन भाडामा लिने व्यक्तिको हैसियतमा मामिलाको सम्पत्तिको केही भागमा कब्जामा छ, लाई हटाउनु पर्छ र खाली कब्जा वादीलाई हस्तान्तरण गरिनु पर्छ। भाडामा लिने व्यक्तिहरूलाई सम्पत्तिबाट खाली नगरिएकाले, बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको मामिला हदम्याद ऐनको दफा ५४ द्वारा वर्जित छैन। वादीले प्रतिवादीका सचिव-सह-कोषाध्यक्ष रेभरेन्ट ए. सुन्दरमद्वारा वादीको पक्षमा मिति १५.०७.१९९१ मा जारी गरिएको एक विस्तार पत्रमा भर पर्यो, जसले हस्तक्षेप गर्न खोज्ने पक्षसँग धेरै मामिलाहरू विचाराधीन रहेको अवस्थामा बिक्री सम्झौताको अवधि बढाएको थियो।

२.६. उक्त निवेदन, अर्थात् आई.ए. नं. २३३/२००७, लाई सुनुवाई न्यायालयले मिति १६.०९.२०१० मा खारेज गऱ्यो, किनभने अघिल्लो मामिला गुणदोषमा निर्णय भएको थिएन र त्यसैले रेस-जुडिकाटाको सिद्धान्त लागू हुँदैन र हदम्यादको मामिला विचाराधीन मामिलाहरूको कारणले विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला दायर गर्ने समय बढाइएको थियो भन्ने तथ्यको प्रश्न थियो र उक्त मामिलाको सुनुवाइ परीक्षणको क्रममा उचित साक्षी र कागजातहरूको जाँच पछि मात्र गरिनु पर्ने थियो। तसर्थ, सुनुवाई न्यायालयले यति प्रारम्भिक चरणमा फिराद पत्र खारेज गर्न अस्वीकार गऱ्यो।

२.७. सुनुवाई न्यायालयको आदेशबाट असन्तुष्ट भई, प्रतिवादीले उच्च न्यायालयमा देवानी रिभिजन पिटिसन सी.आर.पी. (एमडी) नं. १११६/२०११ दायर गऱ्यो। यद्यपि, उच्च न्यायालयले मिति १५.०३.२०२२ मा उक्त देवानी रिभिजन पिटिसन खारेज गऱ्यो। उच्च न्यायालयले अघिल्लो मामिला दर्ता नभएको र अङ्क पनि नभएको र मामिलाहरू अन्तिम रूपमा निर्णय नभएकाले, यो रेस-जुडिकाटाको सिद्धान्तले नछुने अवलोकन गऱ्यो। साथै, हदम्यादको अवधि बढाउने प्रश्न तथ्य र कानूनको मिश्रित प्रश्न हो जुन प्रमाण रेकर्ड गरेपछि मात्र निर्णय गर्न सकिन्छ र फिराद पत्र खारेज गर्ने चरणमा होइन। तसर्थ, उच्च न्यायालयले सुनुवाई न्यायालयले मिति १६.०९.२०१० मा प्रतिवादीले फिराद पत्र खारेज गर्न दायर गरेको निवेदनमा गरेको आदेशलाई सदर गऱ्यो। उच्च न्यायालयको सी.आर.पी. (एमडी) नं. १११६/२०११ को उक्त आदेशलाई यस अपीलमा चुनौती दिइएको छ।

२.८. मद्रास उच्च न्यायालय, मदुरै बेन्चले उही तथ्यहरूको आधारमा उही मितिमा अन्य दुई आदेशहरू पनि जारी गऱ्यो। ती मामिलाहरूमा हस्तक्षेप गर्न खोज्ने पक्षको हस्तक्षेप र लाभार्थी अधिकारहरूसँग सम्बन्धित मामिलाहरू थिए। यस न्यायालयले ती मामिलाहरूमा पनि अनुमति दियो र तिनीहरूलाई हालको मामिलासँग जोड्यो। यद्यपि, हालको अपील मामिलाको लागि बढी सान्दर्भिक मामिला र ती दुई अपीलहरूको प्रासंगिकता यस अपीलको नतिजामा निर्भर रहने भएकाले, यस न्यायालयले मिति २४.१०.२०२४ को आदेशद्वारा अन्य दुई सम्बन्धित मामिलाहरूबाट हालको अपीललाई अलग गऱ्यो।

बहसहरू:

३. हामीले अपीलकर्ता/प्रतिवादीका लागि वरिष्ठ अधिवक्ता श्री पी.भी. बालासुब्रमण्यम र प्रतिवादी/वादीका लागि वरिष्ठ अधिवक्ता श्री भी. गिरीको कुरा सुन्यौं र अभिलेखमा रहेका सामग्रीहरू हेऱ्यौं।

३.१. श्री बालासुब्रमण्यमले सुरुमा नै उच्च न्यायालय र सुनुवाई न्यायालय दुवैले संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत अपीलकर्ता/प्रतिवादीले मामिलामा दायर गरेको निवेदन खारेज गर्नु सही नभएको बताए। निस्सन्देह, प्रतिवादी/वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको राहतको लागि सन् १९९३ मा दायर गरेको अघिल्लो अङ्क नभएको मामिलामा फिराद पत्र खारेज भएपछि संहिताको आदेश VII नियम १३ अनुसार सोही मामिलाको कारणमा अर्को मामिला दायर गर्ने अधिकार थियो। यद्यपि, उक्त मामिला अघिल्लो मामिलाको जस्तै कारणमा हुनुपर्दथ्यो र हदम्याद ऐन, १९६३ अन्तर्गत तोकिएको हदम्याद भित्र हुनुपर्दथ्यो। यसप्रकार, अघिल्लो मामिलामा प्रतिवादी/वादीले दायर गरेको फिराद पत्र खारेज हुनु सोही मामिलाको कारणमा नयाँ मामिला दायर गर्न बाधा थिएन। कानूनले वादीलाई संहिताको आदेश VII नियम १३ को आधारमा अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज भए तापनि उही मामिलाको कारणमा पुनः मामिला हाल्ने अर्को अवसर प्रदान गर्दछ। यद्यपि, उही मामिलाको कारणमा दायर गरिने दोस्रो मामिला कानूनसम्मत हुनुपर्दछ र संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) ले नछुने हुनुपर्दछ।

३.२. उपरोक्त तर्कलाई विस्तार गर्दै, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले भने कि प्रस्तुत मामिलामा, पहिलो मामिला सन् १९९३ मा मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्न दायर गरिएको थियो जुन मामिला हदम्याद ऐनको दफा ५४ अन्तर्गत तोकिएको हदम्याद भित्र दायर गरिएको थियो। उक्त मामिलाको फिराद पत्र मिति १२.०१.१९९८ मा प्रतिवादी/वादीले आवश्यक न्यायालय शुल्क तिर्न नसकेका कारण खारेज गरियो। यदि सोही वादीले सोही मामिलाको कारणमा अर्को मामिला दायर गर्नुपर्ने थियो भने, दोस्रो मामिला तोकिएको हदम्याद भित्र हुनुपर्दथ्यो र अन्यथा कानूनद्वारा वर्जित हुनु हुँदैनथ्यो। प्रस्तुत मामिलामा, प्रतिवादी/वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि सन् २००७ मा मात्र दोस्रो मामिला दायर गऱ्यो, जब मामिलाको कारण सन् १९९३ मा नै प्रतिवादी/वादीलाई प्राप्त भइसकेको थियो, अर्थात्, जब अघिल्लो मामिला दायर गरिएको थियो। यदि मिति १२.०१.१९९८ मा फिराद पत्र खारेज नभएसम्म उक्त अघिल्लो मामिलाको पेन्डेन्सीको अवधिलाई सन् १९९३ मा सुरु भएको हदम्याद अवधिको गणनाको प्रयोजनका लागि गरिए पनि, दोस्रो मामिला अर्थात् ओ.एस. नं. ४९/२००७ सन् २००७ मा मात्र किन दायर गरियो भन्ने बारेमा कुनै स्पष्टीकरण छैन। बढीमा, प्रतिवादी/वादीद्वारा दोस्रो मामिला दायर गर्नका लागि मिति १२.०१.१९९८ बाट तीन वर्षको अवधिसम्म हदम्याद बढ्न सक्थ्यो। उपरोक्त तथ्यहरू प्रतिवादी/वादीले फिराद पत्रमा नै स्वीकार गरेको छ र त्यसैले, त्यस आधारमा सुनुवाई न्यायालय र उच्च न्यायालयले ओ.एस. नं. ४९/२००७ को फिराद पत्र खारेज गर्न आफ्नो अधिकार क्षेत्र प्रयोग गर्नुपर्दथ्यो किनभने सन् २००७ मा दोस्रो मामिला दायर गर्नु तोकिएको हदम्यादभन्दा धेरै पछि हो।

३.३. यो तर्क गरिएको थियो कि जब प्रतिवादी/वादीले अघिल्लो मामिला दायर गरेको थियो, यो वादीलाई प्राप्त भएको मामिलाको कारणको आधारमा थियो। यदि अघिल्लो मामिलाको फिराद पत्र मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज गरियो भने, दोस्रो मामिला तुरुन्तै दायर गरिनु पर्दथ्यो ताकि मामिलाको कारणमा निरन्तरता कायम रहोस् वा सम्भवतः फिराद पत्र खारेज भएको मितिबाट तीन वर्ष भित्र, जसको मतलब मामिला मिति १२.०१.२००१ सम्ममा दायर गरिनु पर्दथ्यो। तर,

प्रस्तुत मामिलामा, सन् २००७ मा मामिला दायर गर्नुले प्रतिवादी/वादीले फिराद पत्र खारेज भएको कुरा स्वीकार गरेको र मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्ने आफ्नो अधिकार त्यागेको सङ्केत गर्दछ। त्यसकारण, प्रस्तुत मामिलामा दोस्रो मामिला दायर गर्नु केवल एक पछिल्लो विचार, एक मौका र अनुमानमा आधारित भएकाले, संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) को आधारमा फिराद पत्र खारेज हुनुपर्दथ्यो किनभने यो हदम्याद ऐनको दफा ५४ ले छोएको छ र त्यसैले, कानूनद्वारा वर्जित छ।

३.४. तसर्थ यो निवेदन गरियो कि ओ.एस. नं. ४९/२००७ को फिराद पत्र खारेज गरियोस् र यो अपील स्वीकार गरियोस्।

३.५. यसको विपरीत, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गिरीले संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत अपीलकर्ताले दायर गरेको निवेदन खारेज गर्ने आदेशहरूको समर्थन गरे र यो अपीलमा कुनै गुण नभएको दाबी गरे। यस तर्कलाई विस्तार गर्दै, श्री गिरीले संहिताको आदेश VII नियम १३ को आधारमा, दोस्रो मामिला, अर्थात् ओ.एस. नं. ४९/२००७ दायर गरिएको बताए। उक्त मामिलाको फिराद पत्रमा, मिति १५.०७.१९९१ को पत्र जसमा सचिव-सह-कोषाध्यक्ष रेभरेन्ट, अर्थात् ए. सुन्दरमले वादीको पक्षमा हस्ताक्षर गरेका थिए, ले पक्षहरू र उक्त मामिलामा हस्तक्षेप गर्न खोज्ने पक्षबीच धेरै मामिलाहरू विचाराधीन रहेका कारण हदम्यादको अवधि बढाएको कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ। साथै, हदम्याद ऐनको दफा ५४ अन्तर्गत मामिला वर्जित छ कि छैन भन्ने प्रश्न कानून र तथ्यको मिश्रित प्रश्न हो जुन फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरूको आधारमा मात्र निर्णय गर्न सकिँदैन। तसर्थ, सुनुवाई न्यायालय र उच्च न्यायालयले अपीलकर्ताले फिराद पत्र खारेज गर्न माग गर्दै दायर गरेको निवेदनलाई सही रूपमा खारेज गऱ्यो। यो तर्क गरिएको थियो कि पक्षहरूबीच मामिला चलिरहेका कारण, मिति २६.०४.१९९१ को सम्झौता अन्तर्गत कार्यान्वयनको समय स्वतः विस्तार भएको थियो र त्यसैले, सन् २००७ मा दोस्रो मामिला दायर गर्ने मामिलाको कारण त्यतिबेला मात्र पुनः उत्पन्न भयो जब पक्षहरू र मामिलामा हस्तक्षेप गर्न खोज्ने पक्षबीचको अन्य मामिलाको टुङ्गो लाग्यो, किनभने त्यतिन्जेल यो निष्क्रिय थियो र त्यसैले, यो अपीलमा कुनै गुण छैन। यो भनियो कि अपीलकर्ताले संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत निवेदन दायर गर्न वास्तवमा कुनै आधार थिएन किनभने हदम्यादको मामिलाको निर्णय परीक्षणको समापनमा र मामिलामा उठ्ने अन्य मामिलाहरूसँगै गर्न सकिन्थ्यो। यो निवेदन गरियो कि यो अपीलमा कुनै गुण छैन र यसलाई खारेज गरिनु पर्छ।

३.६. जवाफमा, अपीलकर्ताका लागि विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले प्रतिवादी/वादीको तर्कमा विरोधाभास रहेको बताए किनभने जब अघिल्लो मामिला सन् १९९३ मा दायर गरिएको थियो, यो वादीलाई प्राप्त भएको मामिलाको कारणको आधारमा थियो र सम्झौता अन्तर्गत कार्यान्वयनको समय बढाउने मिति १५.०७.१९९१ को पत्र वा हदम्याद ऐनको दफा १८ जस्तै मामिला दायर गर्ने समय बढाउने कुराको कुनै उल्लेख थिएन। प्रतिवादी/वादीले दायर गरेको अघिल्लो मामिलामा मिति १५.०७.१९९१ को पत्रको कुनै सन्दर्भ छैन र अपीलकर्ताले पनि यसलाई स्वीकार गरेको छैन। जे भए पनि, मामिलाको सम्पत्तिको सम्बन्धमा अन्य मामिलाहरू विचाराधीन हुनु मिति १५.०७.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्न सन् २००७ मा ढिलो गरी दोस्रो मामिला दायर गर्ने कारण हुन सक्दैन। अघिल्लो मामिला र हालको मामिलाको तुलना गर्दा र दोस्रो मामिलाको फिराद पत्रलाई समग्र रूपमा पढ्दा, सुनुवाई न्यायालय र उच्च न्यायालयले अपीलकर्ताले दायर गरेको निवेदनलाई स्वीकार गर्नुपर्दथ्यो र फिराद पत्रलाई कानूनद्वारा वर्जित भएको, हदम्याद ऐनले छोएको र संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) को दायरा भित्र पर्ने भएकाले खारेज गर्नुपर्दथ्यो। तसर्थ, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताले हालको अपीललाई लागत सहित स्वीकार गर्न निवेदन गरे।

विचार गर्नुपर्ने बुँदाहरू:

४. यस अपीलमा यस न्यायालय समक्ष रहेको छोटो मामिला यो हो कि, वादीले दायर गरेको पछिल्लो मामिला, ओ.एस. नं. ४९/२००७, विशेष कार्यान्वयनको लागि, देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ को आदेश VII नियम ११(डी) बमोजिम खारेज हुन योग्य छ, किनकि उक्त मामिला हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित छ? कस्तो आदेश पारित गर्नुपर्छ?

५. तथ्य र तर्कहरूको विस्तृत विवरणले पुनरावृत्ति आवश्यक पर्दैन।

५.१. मामिलाको निर्विवाद तथ्यहरू यो हुन् कि मिति २६.०४.१९९१ मा, अपीलकर्ता/प्रतिवादीले प्रतिवादी/वादीलाई मामिलाको सम्पत्ति बेच्न कुल रु. ३,०२,००,०००/- (तीन करोड दुई लाख रुपैयाँ मात्र) मा सम्झौता गऱ्यो र रु. १०,००,०००/- (दश लाख रुपैयाँ मात्र) अग्रिम भुक्तानी गरियो। फिराद पत्रको अनुच्छेद ४ मा उल्लेख भए अनुसार मिति २६.०४.१९९१ देखि सत्ताईस महिना भित्र बाँकी बिक्री रकम तिर्ने समय तालिका थियो। तसर्थ, सम्झौता भएको मितिबाट सत्ताईस महिना भित्र, प्रतिवादी/वादीले अपीलकर्तालाई सम्पूर्ण बाँकी बिक्री रकम तिर्नु पर्ने थियो। यद्यपि, सन् १९९३ मा नै, प्रतिवादी/वादीले बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला दायर गऱ्यो, जुन एक अङ्क नभएको मामिला थियो, तर उक्त मामिलाको फिराद पत्र प्रतिवादी/वादीले आवश्यक न्यायालय शुल्क तिर्न नसकेका कारण सुनुवाई न्यायालयले मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज गऱ्यो।

५.२. त्यसपछि, सन् २००७ मा मात्र प्रतिवादी/वादीले बाँकी बिक्री रकम प्राप्त गरेपछि बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको सोही राहत खोज्दै ओ.एस. नं. ४९/२००७ दायर गऱ्यो। यो मामिला संहिताको आदेश VII नियम १३ अनुसार दायर गरिएको थियो। यही मामिलामा अपीलकर्ता/प्रतिवादीले संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत यो मामिला हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित भएको र अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज भएको मितिबाट लगभग नौ वर्षको ढिलाइ पछि दायर गरिएको र उक्त मामिला कानूनसम्मत नभएको आधारमा निवेदन दायर गऱ्यो। फलस्वरूप, फिराद पत्र खारेज हुन योग्य थियो। सुनुवाई न्यायालयले मिति १६.०९.२०१० मा फिराद पत्र खारेज गर्न माग गर्दै दायर गरिएको निवेदन खारेज गऱ्यो र उक्त आदेशलाई उच्च न्यायालयले चुनौती अन्तर्गतको आदेशद्वारा सदर गरेको छ।

कानूनी ढाँचा:

संहिताको आदेश VII नियम ११:

६. यस अपीलको मामिला फिराद पत्र खारेज गर्न अस्वीकार गर्ने आदेशहरूको वैधतासँग सम्बन्धित भएकाले, यस चरणमा, हामी संहिताको आदेश VII नियम ११ लाई उल्लेख गर्न आवश्यक ठान्छौं जसले फिराद पत्र खारेज गर्ने आधारहरूसँग सम्बन्धित छ:

"**११. फिराद पत्र खारेज।** - निम्न अवस्थाहरूमा फिराद पत्र खारेज गरिनेछ-
(क) जहाँ यसले मामिलाको कारण खुलाउँदैन;
(ख) जहाँ दाबी गरिएको राहतको कम मूल्य निर्धारण गरिएको छ, र वादीले, न्यायालयले तोकेको समय भित्र मूल्य निर्धारण सच्याउन न्यायालयले आदेश दिए पनि,

(ग) जहाँ दाबी गरिएको राहतको उचित मूल्य निर्धारण गरिएको छ, तर फिराद पत्र अपर्याप्त रूपमा स्ट्याम्प गरिएको कागजमा लेखिएको छ, र वादीले, न्यायालयले तोकेको समय भित्र आवश्यक स्ट्याम्प-पेपर उपलब्ध गराउन न्यायालयले आदेश दिए पनि, त्यसो गर्न असफल हुन्छ;
(घ) जहाँ मामिला फिराद पत्रको बयानबाट कुनै कानूनद्वारा वर्जित भएको देखिन्छ:
(ङ) जहाँ यो दुई प्रतिलिपिमा दायर गरिएको छैन;
(च) जहाँ वादीले नियम ९ को प्रावधानको पालना गर्न असफल हुन्छ:
तर न्यायालयले मूल्य निर्धारण सच्याउन वा आवश्यक स्ट्याम्प-पेपर उपलब्ध गराउन तोकेको समय बढाइने छैन जबसम्म न्यायालय, रेकर्ड गरिने कारणहरूको लागि, वादी कुनै असाधारण प्रकृतिको कारणले गर्दा मूल्य निर्धारण सच्याउन वा आवश्यक स्ट्याम्प-पेपर उपलब्ध गराउन रोकिएको थियो र त्यस्तो समय बढाउन अस्वीकार गर्दा वादीलाई गम्भीर अन्याय हुने थियो भन्ने कुरामा सन्तुष्ट हुँदैन।"

६.१. प्रस्तुत मामिलामा, संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत निवेदन दायर गरिएको थियो जहाँ फिराद पत्र खारेज गर्ने आधार यो थियो कि मामिला फिराद पत्रको बयानबाट कुनै कानूनद्वारा वर्जित भएको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा, संहिताको आदेश VII नियम ११ अन्तर्गत फिराद पत्र खारेज गर्ने सम्बन्धमा यस न्यायालयका विभिन्न फैसलाहरूमा हाम्रो ध्यान खिचियो जुन निम्न छन्:

(i) टी. अरिवानन्दम विरुद्ध टी.भी. सत्यपाल (१९७७) ४ एससीसी ४६७ मा, यस न्यायालयले उपरोक्त प्रावधानको जाँच गर्दा, यदि फिराद पत्रको अर्थपूर्ण र औपचारिक पठनबाट यो स्पष्ट रूपमा झुटो र गुणस्तरहीन छ भने, मामिला हाल्ने स्पष्ट अधिकार नखुलाउने अर्थमा, सुनुवाई न्यायालयले संहिताको आदेश VII नियम ११ अन्तर्गतको अधिकार प्रयोग गर्नुपर्दछ, त्यसमा उल्लेख गरिएको आधार पूरा भएको कुरा सुनिश्चित गर्न ध्यान दिनुपर्छ। यदि चलाखीपूर्वक मस्यौदा तयार गर्दा मामिलाको कारणको भ्रम सिर्जना भएको छ भने, यसलाई पहिलो सुनुवाइमा नै संहिताको आदेश X अन्तर्गत पक्षलाई खोजबिन गरी हटाउनु पर्छ, जस्तो कि कृष्ण अय्यर, न्यायाधीशले अवलोकन गरे।

(ii) उक्त प्रावधानको उद्देश्य यस न्यायालयले सोपान सुखदेव साबले विरुद्ध सहायक च्यारिटी आयुक्त (२००४) ३ एससीसी १३७ मा उल्लेख गऱ्यो। त्यसैगरी, पोपट र कोटेचा प्रोपर्टी विरुद्ध स्टेट बैंक / इन्डिया स्टाफ एसोसिएसन (२००५) ७ एससीसी ५१० मा, यस न्यायालयले संहिताको आदेश VII नियम ११ को कानूनी दायरा बाहिर ल्यायो।

(iii) यो स्थापित कानून हो कि कुनै खास निवेदनलाई विचार गरिनु पर्दैन, तर सम्पूर्ण फिराद पत्र पढ्नुपर्छ। रूप लाल साथी विरुद्ध नछत्तर सिंह गिल (१९८२) ३ एससीसी ४८७ मा यस न्यायालयले अवलोकन गरे जस्तै, फिराद पत्रको एक भाग मात्र खारेज गर्न सकिँदैन र यदि कुनै मामिलाको कारण खुलाइएको छैन भने, सम्पूर्ण फिराद पत्र खारेज गरिनु पर्छ। त्यसैगरी, रेप्टाकोस ब्रेट एण्ड कं. लिमिटेड विरुद्ध गणेश प्रोपर्टी (१९९८) ७ एससीसी १८४ मा, संहिताको आदेश VII नियम ११ को खण्ड (डी) लागू हुन्छ कि हुँदैन भनेर पत्ता लगाउन फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरूलाई समग्र रूपमा हेर्नु पर्ने कुरा अवलोकन गरियो।

(iv) सलिम भाई विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य (२००३) १ एससीसी ५५७ मा संहिताको आदेश VII नियम ११ को सन्दर्भमा यो थप भनिएको थियो कि यस अन्तर्गतको निवेदनमा निर्णय गर्नका लागि हेर्नु पर्ने सान्दर्भिक तथ्यहरू फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरू हुन्। सुनुवाई न्यायालयले मामिलाको कुनै पनि चरणमा अधिकार प्रयोग गर्न सक्छ, अर्थात् फिराद पत्र दर्ता गर्नु अघि वा प्रतिवादीलाई

समन जारी गरेपछि परीक्षणको समापन हुनु अघि कुनै पनि समयमा। संहिताको आदेश VII नियम ११ को खण्ड (क) र (डी) अन्तर्गतको निवेदनमा निर्णय गर्ने प्रयोजनका लागि, फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरू महत्त्वपूर्ण हुन्छन्; प्रतिवादीले लिखित जवाफमा लिएका निवेदनहरू त्यस चरणमा पूर्ण रूपमा असान्दर्भिक हुनेछन्।

(v) आर.के. रोजा विरुद्ध यू.एस. रायडू (२०१६) १४ एससीसी २७५ मा, यो दोहोर्याइएको थियो कि खारेजीको लागि निवेदनमा विचार गर्दा प्रतिवादीले आफ्नो लिखित जवाफमा लगाएका आरोपहरूको आधारमा वा फिराद पत्र खारेज गर्नका लागि निवेदनमा गरिएका आरोपहरूको आधारमा हुनु हुँदैन भन्ने मात्र प्रतिबन्ध छ। न्यायालयले सम्पूर्ण फिराद पत्रलाई मात्र विचार गर्नुपर्छ, र यदि सम्पूर्ण फिराद पत्र संहिताको आदेश VII नियम ११(क) देखि (च) अन्तर्गत समेटिएका अवस्थाहरूमा पर्दछ भने, यसलाई खारेज गरिनु पर्छ।

(vi) कुलदीप सिंह पठानिया विरुद्ध विक्रम सिंह जर्याल (२०१७) ५ एससीसी ३४५ मा, यस न्यायालयले फिराद पत्र, वा वादीको निवेदनले मामिलाको कारण गठन गर्छ कि गर्दैन भनेर मात्र न्यायालयले हेर्न सक्ने अवलोकन गऱ्यो। निवेदनको अर्थ जहाँ, लिखित जवाफको चरण पछि पनि, यदि कुनै प्रतिउत्तर दायर गरिएको छ भने, दिइएको अवस्थामा वादीको तर्फबाट कुनै स्वीकृति छ कि छैन भनेर हेर्न त्यसलाई पनि हेर्न सकिन्छ। अर्को शब्दमा, आदेश VII नियम ११ अन्तर्गत, न्यायालयले वादीको निवेदनलाई मात्र हेरेर निर्णय लिनु पर्छ र प्रतिवादीले गरेको खण्डन वा प्रतिवादीले पेश गरेका अन्य कुनै सामग्रीहरूमा होइन।

(vii) संहिताको आदेश VII नियम ११ अन्तर्गतको निवेदनमा, फिराद पत्रलाई आंशिक रूपमा खारेज गर्न सकिँदैन। यो सिद्धान्त राम्मोसँग स्थापित छ र सन् १९३६ को मकसुद अहमद विरुद्ध मथुरा दत्त एण्ड कं. एआईआर १९३६ लाह १०२१ को निर्णयदेखि निरन्तर रूपमा पालना हुँदै आएको छ। यो सिद्धान्त सेजल ग्लास लिमिटेड विरुद्ध नविलान मर्चेन्ट्स प्राइभेट लिमिटेड (२०१८) ११ एससीसी ७८० मा यस न्यायालयको अर्को निर्णयमा पनि व्याख्या गरिएको छ जसलाई फेरि माधव प्रसाद अग्रवाल विरुद्ध एक्सिस बैंक लिमिटेड (२०१९) ७ एससीसी १५८ मा पालना गरियो।

(viii) विश्वनाथ बनिक विरुद्ध सुलांगा बोस (२०२२) ७ एससीसी ७३१ मा, यस न्यायालयले मामिला हदम्यादद्वारा वर्जित छ कि छैन भन्ने मामिलामा छलफल गऱ्यो र अवलोकन गऱ्यो कि यस चरणमा, फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरूलाई विचार गर्नु आवश्यक छ। यदि मामिला हदम्यादद्वारा वर्जित भएको स्पष्ट रूपमा देखिएमा मात्र, संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत फिराद पत्रलाई हदम्यादको आधारमा खारेज गर्न सकिन्छ। यस चरणमा फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरूलाई विचार गर्नु आवश्यक छ। उपरोक्त प्रयोजनका लागि, न्यायालयले फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरूलाई समग्र रूपमा विचार गर्नुपर्छ र पढ्नुपर्छ।

संहिताको आदेश VII नियम १३:

७. संहिताको आदेश VII नियम १३ यस प्रकार छः

"**१३. जहाँ फिराद पत्र खारेज हुँदा नयाँ फिराद पत्र प्रस्तुत गर्न बाधा पर्दैन।** - यहाँ पहिले उल्लेख गरिएका कुनै पनि आधारमा फिराद पत्र खारेज हुँदा, सोही मामिलाको कारणको सम्बन्धमा नयाँ फिराद पत्र प्रस्तुत गर्न वादीलाई स्वतः बाधा पर्दैन।"

७.१. दिल्ली वक्फ बोर्ड विरुद्ध जगदीश कुमार नारंग (१९९७) १० एससीसी १९२ मा यस न्यायालयले एउटा मामिलामा काम गरिरहेको थियो जहाँ अघिल्लो मामिला सन् १९८४ मा संहिताको आदेश VII नियम ११ अन्तर्गत खारेज गरिएको थियो र सन् १९८६ मा सोही मामिलाको कारणमा नयाँ मामिला दायर गरिएको थियो। दोस्रो मामिलालाई सुनुवाई न्यायालय र उच्च न्यायालयले अनुमति दिएन। यस न्यायालयले सुनुवाई न्यायालय र उच्च न्यायालयको आदेशहरूलाई खारेज गऱ्यो र अघिल्लो मामिलामा नियम ११ अन्तर्गत फिराद पत्र खारेज भएपछि सोही मामिलाको कारणमा दायर गरिएको मामिला अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज गर्ने आदेशद्वारा वर्जित भएको आधारमा खारेज हुन योग्य छैन भनी ठहर गऱ्यो।

७.२. ए. नवाब जोन विरुद्ध भी.एन. सुब्रमण्यम (२०१२) ७ एससीसी ७३८ मा, यस न्यायालयले संहिताको आदेश VII नियम ११ को लागु हुने जाँच गऱ्यो जसमा फिराद पत्र खारेज गर्न आवश्यक छ, जहाँ दाबी गरिएको राहतको कम मूल्य निर्धारण गरिएको छ र/वा फिराद पत्र अपर्याप्त रूपमा स्ट्याम्प गरिएको कागजमा लेखिएको छ, र, दुवै अवस्थामा, वादीले न्यायालयले तोकेको समय भित्र मूल्य निर्धारण सच्याउन र/वा आवश्यक न्यायालय शुल्क तिर्न स्ट्याम्प पेपर उपलब्ध गराउन असफल हुन्छ। नियम १३ ले स्पष्ट रूपमा घोषणा गर्दछ कि फिराद पत्र खारेज हुँदा, सोही मामिलाको कारणको सम्बन्धमा नयाँ फिराद पत्र प्रस्तुत गर्न वादीलाई स्वतः बाधा पर्दैन। यो पनि अवलोकन गरियो कि संहिताको आदेश VII नियम ११ अन्तर्गत, फिराद पत्र, जसमा दाबी गरिएको राहतको उचित मूल्य निर्धारण गरिएको छैन वा अपर्याप्त रूपमा स्ट्याम्प गरिएको छ, खारेज हुन योग्य छ। यद्यपि, नियम १३ अन्तर्गत, यस्तो खारेजीले वादीलाई नयाँ फिराद पत्र प्रस्तुत गर्न बाधा पुऱ्याउँदैन। यो स्वाभाविक रूपमा पछ्याउँछ कि दिइएको मामिलामा जहाँ फिराद पत्र संहिताको आदेश VII नियम ११ अन्तर्गत खारेज हुन्छ र वादीले नयाँ फिराद पत्र प्रस्तुत गर्न छनौट गर्दछ, अनिवार्य रूपमा प्रश्न उठ्छ कि यस्तो नयाँ फिराद पत्र मामिला दायर गर्नका लागि तोकिएको हदम्याद भित्र छ कि छैन। यदि न्यायालयले यस्तो मामिला हदम्यादद्वारा वर्जित भएको पाएमा, यसलाई फेरि संहिताको आदेश VII नियम ११ खण्ड (डी) अन्तर्गत खारेज गर्न आवश्यक छ।

७.३. यद्यपि, संहिताको दफा १४९, जसलाई यस न्यायालयले मन्नान लाल विरुद्ध मुस्त. छोटका बीबी, (मृत) एलआरएसद्वारा (१९७०) १ एससीसी ७६९ मा व्याख्या गरे अनुसार, न्यायालयलाई मामिला दायर गर्नका लागि तोकिएको हदम्याद नाघे पनि अपुग न्यायालय शुल्क तिर्न अनुमति दिने अधिकार प्रदान गर्दछ, यदि फिराद पत्र अन्यथा हदम्याद भित्र दायर गरिएको छ।

७.४. पाटिल अटोमेसन प्राइभेट लिमिटेड विरुद्ध राखेजा इन्जिनियर्स प्राइभेट लिमिटेड (२०२२) १० एससीसी १ को मामिलाले संहिताको आदेश VII नियम ११ अन्तर्गत, फिराद पत्रलाई छवटा आधारमा खारेज गर्न सकिन्छ भनी थप छलफल गऱ्यो। तीमध्ये मामिलाको कारण खुलाउन असफल हुनु, र जहाँ मामिला फिराद पत्रको बयानबाट वर्जित भएको देखिन्छ। संहिताको आदेश VII नियम १२ ले फिराद पत्र खारेज हुँदा, कारण सहितको आदेश रेकर्ड गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। संहिताको आदेश VII नियम १३ ले आदेश VII नियम ११ मा उल्लेख गरिएको फिराद पत्र खारेज हुँदा सोही मामिलाको कारणको सम्बन्धमा नयाँ फिराद पत्र प्रस्तुत गर्न वादीलाई स्वतः बाधा नपुऱ्याउने व्यवस्था गरेको छ। संहिताको आदेश VII ले फिराद पत्रमा के निवेदन गर्नुपर्छ, कुन कागजातहरू साथमा हुनुपर्छ र अन्य विवरणहरू बारे विभिन्न पक्षहरूसँग सम्बन्धित छ। आदेश IV नियम १ ले मामिला न्यायालय वा न्यायालयले नियुक्त गरेको अधिकारी समक्ष फिराद पत्र पेश गरेर दायर गरिने व्यवस्था गरेको छ। आदेश IV नियम १(३) अनुसार, फिराद पत्र आदेश VI र आदेश VII अन्तर्गतका आवश्यकताहरूको पालना गरेमा मात्र विधिवत रूपमा दायर भएको

मानिनेछ। आदेश V नियम १ ले मामिला विधिवत रूपमा दायर भएपछि, प्रतिवादीलाई तोकिएको मितिमा दाबीको जवाफ दिन समन जारी गर्न सकिने घोषणा गरेको छ। त्यसैले यो ठहर गरियो कि आदेश VII नियम ११ अन्तर्गत अघिल्लो मामिला खारेज हुँदा सोही मामिलाको कारणमा नयाँ मामिला दायर गर्न बाधा पर्दैन यदि कारबाहीको अधिकार हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित छैन।

फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरू:

८. फिराद पत्रलाई समग्र रूपमा पढ्नुपर्ने भएकाले यो हदम्यादद्वारा वर्जित छ कि छैन भनेर पत्ता लगाउन र फलस्वरूप, मामिला नै कायम रहन योग्य छ कि छैन भनेर निर्णय गर्न, हामी अब ओ.एस. नं. ४९/२००७ को फिराद पत्रको अर्थपूर्ण पठनमा लाग्छौं जसलाई अपीलकर्ताले खारेज गर्न खोजेको छ, जुन निम्न अनुसार छ:

(i) फिराद पत्रको अनुच्छेद १ र २ ले वादी र प्रतिवादीको विवरण दिन्छ।

(ii) फिराद पत्रको अनुच्छेद ३ मा, यो दाबी गरिएको छ कि प्रतिवादी/विक्रेताले वादी/खरिदकर्तासँग मिति २६ अप्रिल, १९९१ मा मामिलाको सम्पत्तिको सम्बन्धमा लिखित बिक्री सम्झौता गरेको थियो। आपसी सहमतिमा बिक्री मूल्य रु. ३,०२,००,०००/- (तीन करोड दुई लाख रुपैयाँ मात्र) तय गरियो र रु. १०,००,०००/- (दश लाख रुपैयाँ मात्र) को अग्रिम रकम मिति २६ मार्च, १९९१ मा, लिखित सम्झौता हुनुभन्दा एक महिना अघि तिरिएको थियो, जसमा रु. ९,००,०००/- (नौ लाख रुपैयाँ मात्र) मिति २३.०३.१९९१ को क्यानरा बैंकको डिमान्ड ड्राफ्ट मार्फत नागरकोइलमा भुक्तान गरियो र रु. १,००,०००/- (एक लाख रुपैयाँ मात्र) सिटी युनियन बैंक, मद्रासको एकाउन्टपेयी चेक मार्फत भुक्तान गरियो।

(iii) फिराद पत्रको अनुच्छेद ४ ले बाँकी बिक्री रकम रु. २,९२,००,०००/- (दुई करोड बयानब्बे लाख रुपैयाँ मात्र) प्राप्त गर्ने समय तालिका निम्न अनुसार दिन्छ:
"(क) रु. १०,००,०००/-, (दश लाख रुपैयाँ मात्र) यो सम्झौता भएको मितिबाट ३ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ, यस शर्तमा कि भाडामा लिने व्यक्तिहरूले कब्जा गरेको सम्पत्तिको खाली कब्जा मिति १.६.१९९१ मा वा सोभन्दा अघि वादीलाई हस्तान्तरण गरिनेछ।

(ख) रु. २०,००,०००/- (बीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट ९ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ।
(ग) रु. ३०,००,०००/- (तीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट ९ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ।
(घ) रु. ३०,००,०००/- (तीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट १२ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ।
(ङ) रु. ४०,००,०००/- (चालीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट १५ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ।
(च) रु. ४०,००,०००/- (चालीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट १५ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ।
(छ) रु. ४०,००,०००/- (चालीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट २१ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ।
(ज) रु. ४०,००,०००/- (चालीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट २४ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ।
(झ) रु. ४२,००,०००/- (बयालीस लाख रुपैयाँ) सम्झौता भएको मितिबाट २७ महिना भित्र तिर्नुपर्नेछ। बिक्री पत्रको सक्कल प्रति यसमा पेश गरिएको छ र यसलाई फिराद पत्रको दाबीको अंशको रूपमा पढ्न सकिन्छ।"

(iv) फिराद पत्रको अनुच्छेद ५ मा यो भनिएको छ कि सम्पूर्ण बाँकी रकम २७ महिना भित्र, अर्थात् मिति २५.०७.१९९३ भन्दा अघि तिर्नु पर्नेछ तर समय सम्झौताको सार होइन। साथै, भाडामा लिने व्यक्तिहरूले कब्जा गरेको सम्पत्तिको खाली कब्जा मिति ०१.०६.१९९१ मा वा सोभन्दा अघि वादीहरूलाई हस्तान्तरण गरिनु पर्ने पूर्वशर्त छ।

(v) अनुच्छेद ६ मा यो भनिएको छ कि मामिलाको सम्पत्ति र छेउछाउको सम्पत्तिलाई लोच एन्ड सम्पत्तिको रूपमा चिनिन्छ जसमा ६.४८ एकडमा १५ वटा भवनहरू छन्, जसमध्ये प्रतिवादीले ५.०५ एकड जसमा १२ वटा भवनहरू छन्, बेच्न सहमत भयो। सम्झौताको समयमा भाडामा लिने व्यक्ति तीनवटा भवनहरूमा कब्जामा थियो र सम्झौताको मितिमा वादीलाई त्यहाँ विस्तृत रूपमा दिइएका नौवटा भवनहरूको कब्जा दिइयो।

(vi) फिराद पत्रको अनुच्छेद ७ मा यो भनिएको छ कि बिक्री सम्झौताको समयमा, रेभ. जे. आइज्याक मून प्रतिवादी कम्पनीका अध्यक्ष थिए र सञ्चालक समितिले आफ्नो प्रस्ताव/कार्यवाहीद्वारा सचिव कोषाध्यक्ष रेभ. ए. सुन्दरमलाई बिक्री सम्झौता कार्यान्वयन गर्न अधिकार दियो र पछि यसलाई प्रतिवादी कम्पनीको सञ्चालक समितिले अनुमोदन गऱ्यो।

(vii) फिराद पत्रको अनुच्छेद ८ देखि १६, १८ र २० लाई यस प्रकार उद्धृत गरिएको छः "८. रेभ. जे. आइज्याक मूनले वादीलाई मामिलाको सम्पत्ति बेचिएको मन पराएनन्। त्यसैले, उनले धार्मिक भावनाहरूलाई उक्साए। बिक्री सम्झौता अनुसार, वादीलाई प्रतिवादीद्वारा मिति १.७.१९९१ मा भाडामा लिइएको परिसरको कब्जा पनि दिइयो। तर रेभ. जे. आइज्याक मूनले भाडामा लिने व्यक्तिलाई प्रतिवादी र वादी र उनका पति विरुद्ध पुलिस समक्ष झुटो उजुरी दिन उक्साए मानौं भाडामा लिने व्यक्तिलाई बल प्रयोग गरी हटाइयो। त्यसैले, उप-विभागीय मजिस्ट्रेट-सह-राजस्व विभागीय अधिकारी कोडैकनालको फाइलमा एम.सी. नं. १/१९९१ मा फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा १४५ अन्तर्गत कार्यवाही सुरु गरियो।

९. वादीलाई भाडामा लिने व्यक्ति विरुद्ध स्थायी निषेधाज्ञाको लागि जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय कोडैकनालको फाइलमा ओ.एस. नं. ६६/१९९१ मा मामिला दायर गर्न बाध्य पारियो र आई.ए. नं. ७५/१९९१ मा अन्तरिम आदेशहरू पनि प्राप्त गरियो। फेरि भाडामा लिने व्यक्तिले उच्च न्यायालयमा रिट निवेदन नं. ९५५१/ १९९१ दायर गरी थप सुरक्षा माग्यो। आई.ए. नं. ७५/१९९१ मा अन्तरिम आदेश विरुद्ध भाडामा लिने व्यक्तिले उच्च न्यायालयमा सी.आर. नं. १८४६/१९९१ मा पुनरावेदन पनि दायर गऱ्यो र आदेशको कार्यान्वयनमा रोक लगायो। यसैबीच, उप-विभागीय मजिस्ट्रेट-सह-राजस्व विभागीय कार्यालय कोडैकनालले ९.१२.१९९१ मा वादीसँग मात्र कब्जा रहेको पायो र त्यस विरुद्ध पनि भाडामा लिने व्यक्तिले उच्च न्यायालयमा फौजदारी आर.सी. नं. ११३/१९९२ मा पुनरावेदन दायर गऱ्यो।

१०. प्रतिवादीका अध्यक्ष रेभ. जे. आइज्याक मूनले कुनै अधिकार बिना सञ्चालक समितिको निर्णय/प्रस्ताव/कार्यवाही विपरीत काम गरिरहेकाले, प्रतिवादीले मिति १५.०७.१९९१ मा सबै मामिलाहरूको निपटारा नभएसम्म सम्झौताको कार्यान्वयनको लागि समय बढायो। तथ्यहरूको राम्रो मूल्याङ्कनको लागि कार्यान्वयनको लागि समय बढाउने पत्रको प्रतिलिपि पनि यसमा पेश गरिएको छ।

११. यसैबीच, वादीले सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि अपुग न्यायालय शुल्क सहित मामिला पनि दायर गऱ्यो र सोही मामिलालाई माननीय उप-न्यायालय पलानीले अपुग न्यायालय शुल्क नतिरेको कारणले खारेज गर्न अनुमति दियो। यसैबीच भाडामा लिने व्यक्तिले ओ.पी. नं.

१०१/१९७५ मा जिल्ला न्यायालय डिन्डिगुलको फाइलमा आई.ए. नं. १५००/९२ र आई.ए. नं. १५०१/९२ मा बिक्री सम्झौताको वैधतामाथि प्रश्न उठाउँदै विभिन्न निवेदनहरू पनि दायर गऱ्यो र जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय कोडैकनालको फाइलमा ओ.एस. नं. १३/९३ र ओ.एस. नं. १०८/९३ मा सूची लिन र प्रतिवादीलाई मामिलाको सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्नबाट रोक्न स्थायी निषेधाज्ञाको लागि विभिन्न मामिलाहरू दायर गऱ्यो। भाडामा लिने व्यक्तिद्वारा सुरु गरिएका धेरै कार्यवाहीहरूको कारणले गर्दा, वादीलाई त्यस समयमा उप-न्यायालय पलानीको फाइलमा विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला अगाडि नबढाउन सल्लाह दिइयो। यो भन्न आवश्यक छैन कि संहिताको आदेश ७, नियम १३ अन्तर्गत अघिल्लो फिराद पत्र खारेज हुनु मामिलामा बाधा होइन।

१२. पछि उच्च न्यायालयले जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय कोडैकनालको फाइलमा ओ.एस. नं. ६६/१९९१ मा आई.ए. नं. ७५/९१ मा पारित अन्तरिम आदेशहरू र एसडीके-सह-आरडीओ/कोडैकनालले एम.सी. नं. १/१९९१ मा सी.आर.पी. नं. १८४६/९१ र फौजदारी आर.सी. नं. ११३/९२ मा गरेको आदेशलाई खारेज गर्दै साझा आदेश जारी गऱ्यो। उच्च न्यायालयको आदेश अनुसार, भाडामा लिने व्यक्तिले पुलिसको सहयोगमा तीनवटा भाडामा लिइएको परिसर मात्र नभई वादीको कब्जामा रहेका अन्य ९ वटा भवनहरू पनि मिति २४.०७.१९९७ मा रेभ. आइज्याक मून र स्थानीय पुलिसको सहयोगमा कब्जामा लियो।

१३. वादीले उच्च न्यायालयको आदेश विरुद्ध विशेष अनुमति निवेदनहरू दायर गऱ्यो। माननीय सर्वोच्च न्यायालयले एस.एल.ओ. (फौजदारी) नं. २०३७/९७ (सी) नं. २०३८/९७ र २०३९/९७ मा उच्च न्यायालयको आदेशलाई खारेज गऱ्यो र मिति २४.३.१९९८ मा फिर्ता पठायो।

१४. यसैबीच, भाडामा लिने व्यक्तिले जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय कोडैकनालको फाइलमा ओ.एस. नं. १३/९३ र १०८/९६ मा र जिल्ला न्यायालय डिन्डिगुलको फाइलमा ओ.पी. नं. १०१/१९७५ मा आई.ए. नं. १५०१/९२ मा मामिला फिर्ता लियो।

१५. फेरि, एसडीके-सह-आरडीओ कोडैकनालले भारतको माननीय सर्वोच्च न्यायालयले मामिला फिर्ता गरेपछि एम.सी. नं. १/१९९१ मा वादीलाई नसुनी भाडामा लिने व्यक्ति कब्जामा रहेको पायो। त्यस विरुद्ध वादीले उच्च न्यायालयमा फौजदारी आर.सी. नं. ५११/१९९९ मा पुनरावेदन पनि दायर गऱ्यो। उच्च न्यायालयले पुनरावेदन खारेज गऱ्यो र वादीले माननीय सर्वोच्च न्यायालयमा एसएलपी नं. १२३९/२००५ मा विशेष अनुमति निवेदन पनि दायर गरेको छ र सो निवेदन जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय कोडैकनालको फाइलमा ओ.एस. नं. ६६/१९९१ मा आई.ए. नं. ५९/२००२ मा र जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय कोडैकनालको फाइलमा ओ.एस. नं. ६६/१९९१ मा आई.ए. नं. ५५/२००३ लाई फाइलमा लिनु विरुद्ध दायर गरिएको सी.आर.पी. नं. ६४९/२००३ विरुद्ध उच्च न्यायालयले मिति २९.०४.२००३ मा गरेको आदेशहरूबाट उत्पन्न वादीद्वारा दायर गरिएका अन्य एसएलपीहरूसँगै विचाराधीन छ।

१६. यसैबीच, मिति २५.४.२००३ मा माननीय जिल्ला न्यायाधीश डिन्डिगुलले ओ.पी. नं. १०१/१९७५ मा आई.ए. नं. १५००/१९९२ लाई वादी र प्रतिवादी बीच मिति २६.४.१९९१ को बिक्री सम्झौता वैध र लागू गर्न योग्य छ भनी खारेज गऱ्यो। भाडामा लिने व्यक्तिले वादीलाई छुट दिने मेमो पनि दायर गऱ्यो र भाडामा लिने व्यक्तिले आई.ए. नं. १५००/१९९२ खारेज भएपछि वादीको

नाम आदेशबाट हटाउन आई.ए. नं. १५००/२०१२ पनि दायर गऱ्यो। माननीय जिल्ला न्यायाधीशले मिति ५.४.२००७ मा आई.ए. नं. १५७५/२००५ लाई खारेज गऱ्यो।

xxx

१८. साथै, जुलाई १९९२ देखि प्रतिवादी कम्पनीमा तीनवटा सिनोडका संयोजकहरू र सञ्चालक समितिको चुनावमा विभिन्न मामिलाहरू थिए। प्रतिवादी कम्पनीको चुनाव सञ्चालन गर्न उच्च न्यायालयले एक अधिवक्ता - आयुक्त नियुक्त गरेको थियो। तसर्थ, वादीले यो मामिला दायर गर्ने भागमा अन्योल भएकाले बिक्रीको लागि सम्झौता लागू गर्न प्रतिवादीसँग वार्ता वा व्यवहार गर्न सकेन। अहिले पनि प्रतिवादी कम्पनीको सञ्चालक समिति र कम्पनीको सचिवको चुनावको बारेमा स्पष्ट तस्वीर छैन।

xxx

२०. जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय कोडैकनालको फाइलमा ओ.एस. नं. ६६/१९९१ मा स्थायी निषेधाज्ञाको लागि मामिला अब जिल्ला मुन्सिफ न्यायालय डिन्डिगुलको फाइलमा सारिएको छ र सो मामिला अझै ओ.एस. नं. ७६/२००५ मा विचाराधीन छ।"

उपरोक्त अनुच्छेदहरूले सन् १९९१, १९९२, १९९३ मा सुरु गरिएका विभिन्न कार्यवाहीहरूको सन्दर्भ दिन्छ र ती कार्यवाहीहरूको विवरण दिन्छ, जसमध्ये केहीको टुङ्गो लागेको थियो भने अन्य फिराद पत्र वा मामिला दायर भएको मितिमा विचाराधीन थिए।

(viii) फिराद पत्रको अनुच्छेद १७ यस प्रकार छ:

"१७. भाडामा लिने व्यक्तिको झगडालु मनोवृत्ति र झुटो मामिलाका कारण वादीले यसअघि सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला दायर गर्न सकेन। वादी सम्झौताको आफ्नो भाग पूरा गर्न सधैं तयार र इच्छुक थियो।"

(ix) फिराद पत्रको अनुच्छेद १९ र २१ लाई विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला दायर गर्ने र त्यसको मामिलाको कारणको सम्बन्धमा यस प्रकार उद्धृत गरिएको छ।
"१९. जे भए पनि, वादीलाई विशेष कार्यान्वयनको लागि यो मामिला दायर गर्न सल्लाह दिइएको छैन। वादीले रु. ३५,६७०/- को शहरी जग्गा कर र रु. ६६५२/- को सम्पत्ति कर तिरेको छ। साथै, वादीले सरकारलाई तिर्नुपर्ने आयकरको कारणले मामिलाको सम्पत्ति जफत गरिएको थियो।

xxx

२१. मिति २६.४.१९९१ मा वादी र प्रतिवादीले यहाँ तल उल्लेखित सम्पत्तिको सम्बन्धमा बिक्री सम्झौता गर्दा मामिलाको कारण उत्पन्न भयो, मिति १५.०७.१९९१ मा जब कम्पनीका अध्यक्षको निर्देशनमा भाडामा लिने व्यक्तिद्वारा सुरु गरिएका मामिलाहरूको निपटारा नभएसम्म सम्झौताको कार्यान्वयनको लागि समय बढाइयो, मिति २५.४.२००३ मा जब माननीय जिल्ला न्यायाधीशले मिति २६.४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको वैधतालाई समर्थन गऱ्यो र मिति ५.४.२००७ मा जब वादीको नाम हटाउन आई.ए. नं. १५१५/२००३ लाई खारेज गरियो र कोडैकनाल टाउनशिपमा जहाँ मामिलाको सम्पत्ति यस माननीय न्यायालयको क्षेत्राधिकार भित्र पर्दछ।"

८.१. ध्यान दिनुपर्ने महत्त्वपूर्ण कुरा के छ भने अनुच्छेदहरु १० र २१ मा, प्रतिवादीले जारी गरेको भनिएको मिति १२.०७.१९९१ को पत्रको सन्दर्भ छ जसलाई पक्षहरू र भाडामा लिने व्यक्तिबीचका सबै अन्य मामिलाहरूको टुङ्गो नलागेसम्म सम्झौताको कार्यान्वयनको लागि समय बढाउने उद्देश्यले गरिएको दाबी गरिएको छ। तसर्थ, वादीलाई विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला दायर गर्न सल्लाह दिइएको थिएन जुन अन्ततः सन् २००७ मा दायर गरियो, जुन सोही मामिलाको कारणको लागि दोस्रो मामिला थियो, जब सुरुमा, (सोही मामिलाको कारणमा,) अङ्क नभएको मामिला मिति २१.०७.१९९३ मा दायर गरिएको थियो जसमा न्यायालय शुल्क नतिरेको कारणले फिराद पत्र खारेज गरियो।

८.२. साथै, फिराद पत्रको अनुच्छेद १७ मा, यो दाबी गरिएको छ कि भाडामा लिने व्यक्तिको झगडालु मनोवृत्ति र झुटो मामिलाका कारण वादीले यसअघि सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला दायर गर्न सकेन, यद्यपि वादी सम्झौताको आफ्नो भाग पूरा गर्न तयार र इच्छुक थियो। यो दाबी दोस्रो मामिला दायर गर्न पूर्ण रूपमा असान्दर्भिक छ र मागिएको राहतमा कुनै असर गर्दैन किनभने भाडामा लिने व्यक्ति मिति २६.०४.१९९१ को सम्झौताको पक्ष होइन र भाडामा लिने व्यक्तिसँग सम्बन्धित मामिला दायर हुनु र विचाराधीन हुनु अघिल्लो मामिला विशेष कार्यान्वयनको लागि दायर गर्न कुनै बाधा थिएन।

८.३. हामी यो तथ्यप्रति सचेत र सजग छौं कि फिराद पत्र खारेज गर्ने प्रश्नमा विचार गर्दा, फिराद पत्रलाई मात्र अर्थपूर्ण रूपमा पढ्नुपर्छ र लिखित जवाफमा गरिएको कुनै दाबीलाई होइन। फिराद पत्र खारेज गर्नुपर्ने हो कि होइन भनेर निर्णय गर्नका लागि फिराद पत्रसँग जोडिएका कागजातहरूलाई समग्र र व्यापक रूपमा पढ्न कहिलेकाहीं आवश्यक हुन्छ। तर हालको मामिला यस्तो मामिला होइन जहाँ प्रतिवादी/वादीले एउटै मामिलाको कारणमा एउटा मात्र मामिला दायर गरेको छ र त्यसैले, फिराद पत्र खारेज गर्ने मामिलामा निर्णय गर्दा एउटा मात्र फिराद पत्रलाई विचार गर्नुपर्छ। यो यस्तो मामिला हो जहाँ मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्ने सोही मामिलाको कारण र सोही राहतको लागि अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज भएपछि दोस्रो मामिला दायर गरिएको छ। दोस्रो मामिलाको फिराद पत्रलाई यो हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित भएको र मामिला नै कायम रहन योग्य नभएको आधारमा खारेज गर्नुपर्ने हो कि होइन भनेर पत्ता लगाउन, अर्थात् संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) को अर्थ भित्र पर्ने गरी, हामी यो तथ्यलाई विचार गर्न उपयोगी ठान्छौं कि प्रतिवादी/वादीले सन् १९९३ मा नै सोही मामिलाको कारणमा अघिल्लो मामिला दायर गरेको थियो जसको परिणाम स्वरूप न्यायालय शुल्क नतिरेका कारण उक्त मामिलाको फिराद पत्र खारेज भयो। यो तथ्य महत्त्वपूर्ण छ जब प्रतिवादी/अपीलकर्ताको तर्क यो छ कि संहिताको आदेश VII नियम १३ को आधारमा दायर गरिएको दोस्रो मामिला वर्जित छ किनभने यो तोकिएको हदम्याद नाघेर दायर गरिएको छ।

८.४. कसैको पनि यो भनाइ छैन कि अघिल्लो मामिला समयमा दायर गरिएको थिएन। उक्त मामिला २१.०७.१९९३ मा दायर गरिएको थियो, मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्ने मामिलाको कारणको आधारमा। अपीलकर्ता/प्रतिवादीका अनुसार, यदि मामिलाको कारण सन् १९९३ मा उत्पन्न भएको थियो र त्यसैले, अघिल्लो मामिला समयमा दायर गरिएको थियो, मिति १५.०७.१९९१ को पत्रको सन्दर्भ बिना (जसको आधारमा दोस्रो मामिलामा सम्झौताको कार्यान्वयनको लागि समय बढाइएको दाबी गरिएको छ), अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज हुनुले दोस्रो मामिला दायर गर्नका लागि मामिलाको कारणमा

निरन्तरता कायम राख्न फिराद पत्र खारेज भएको मितिबाट बढीमा तीन वर्षको हदम्याद बढाउन सक्थ्यो। महत्त्वपूर्ण कुरा, अघिल्लो मामिलामा, वादीले प्रतिवादीले जारी गरेको भनिएको मिति १५.०७.१९९१ को पत्रको आधारमा सम्झौताको कार्यान्वयनको लागि समय बढाइएको दाबी गरेन। वास्तवमा, प्रतिवादी/वादीको अडान विपरीत थियो। यो यस अर्थमा थियो कि प्रतिवादीद्वारा मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको कार्यान्वयन नभएको अवस्थामा, वादीसँग उक्त सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्ने मामिलाको कारण थियो। त्यसैले, अघिल्लो मामिला जुलाई, १९९३ मा नै दायर गरिएको थियो किनभने वादीसँग मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्ने मामिलाको कारण थियो। तर आवश्यक न्यायालय शुल्क नतिरेका कारण उक्त मामिलाको फिराद पत्र १२.०१.१९९८ मा खारेज गरियो। पक्षहरूबीच अघिल्लो मामिला दायर हुनुभन्दा अघि विचाराधीन रहेका कुनै पनि मामिलाहरूको कुनै सन्दर्भ थिएन जसले गर्दा सम्झौताको कार्यान्वयन स्थगित भएको भनिएको छ।

८.५. तसर्थ, यदि वास्तवमा, वादीलाई मिति ०१.०७.१९९३ मा अघिल्लो मामिला दायर गर्ने मामिलाको कारण उत्पन्न भएको थियो र उक्त मामिलाको फिराद पत्र आवश्यक न्यायालय शुल्क नतिरेका कारण मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज गरियो भने, बढीमा, सोही मामिलाको कारणमा दोस्रो मामिला मिति १२.०१.२००१ सम्ममा दायर गर्न सकिन्थ्यो जुन अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज भएको मितिबाट तीन वर्ष भित्र हुने थियो। तसर्थ, दोस्रो मामिला, अर्थात् ओ.एस. नं. ४९/२००७, सन् २००७ मा दायर गर्न सकिँदैनथ्यो, अर्थात् अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज भएको नौ वर्ष पछि। संहिताको आदेश VII नियम १३ को आधारमा दोस्रो मामिला मिति १२.०१.१९९८ बाट तीन वर्षको अवधि भित्र दायर नगरिएको, जसलाई हदम्याद ऐनको अर्थ भित्र मान्न सकिन्थ्यो, हामी यो विचारमा छौं कि प्रतिवादी/वादीले दायर गरेको दोस्रो मामिला हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित छ र यसरी कायम रहन योग्य छैन।

८.६. यस कमीलाई हटाउन, प्रतिवादी/वादीले मिति १२.०७.१९९१ को कथित पत्र/सञ्चारलाई प्रस्तुत गरेको छ जसमा प्रतिवादीले जारी गरेको भनिएको छ कि पक्षहरू र भाडामा लिने व्यक्तिबीचका सबै अन्य मामिलाहरूको टुङ्गो नलागेसम्म सम्झौताको कार्यान्वयनको लागि समय बढाइएको छ। यदि प्रतिवादी/वादीले अब उक्त पत्रमा भर परेर मामिलाको कारणमा निरन्तरता खोज्न चाहन्छ भने, अघिल्लो मामिला सन् १९९३ मा दायर गर्न सकिँदैनथ्यो किनभने त्यतिबेला वादीलाई अघिल्लो मामिला दायर गर्ने कुनै मामिलाको कारण उत्पन्न भएको थिएन! तर तथ्य यो छ कि वादी/प्रतिवादीले सन् १९९३ मा नै अघिल्लो मामिला दायर गऱ्यो किनभने उनीहरूसँग त्यसो गर्ने मामिलाको कारण थियो र मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको सोही राहत खोजिएको थियो तर आवश्यक न्यायालय शुल्क नतिरेका कारण अघिल्लो मामिलाको फिराद पत्र खारेज भयो। अघिल्लो मामिलामा फिराद पत्र खारेज भएपछि पनि, संहिताको आदेश VII नियम १३ को आधारमा दोस्रो मामिला दायर गर्न मिति १२.०१.२००१ भन्दा अघि, समयमा कदम चालिएन। यसको सट्टा, दोस्रो मामिला सन् २००७ मा ढिलो गरी दायर गरिएको छ, सम्भवतः पक्षहरू बीचको मामिलालाई जीवित राख्नका लागि, जुन हाम्रो विचारमा, सम्झौता वा अन्य कुनै तरिकाले अनुमानित दोस्रो मामिलाबाट गैरकानूनी लाभ लिनु हो।

८.७. हामी प्रतिवादी/वादीले सन् २००७ मा ढिलो गरी दोस्रो मामिला दायर गरेको कार्यको सराहना गर्दैनौं जब उनीहरूले मिति १२.०१.२००१ भन्दा अघि त्यसो गर्न सक्थे, यदि उनीहरू

वास्तवमा मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौता लागू गर्न गम्भीर थिए भने। हामी वादीले सन् १९९३ मा नै अघिल्लो मामिला दायर गरेर मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको राहत खोज्ने कार्यको आधारमा त्यसो भन्छौं। उक्त मामिलामा मिति २६.०७.१९९१ को पत्रको कुनै सन्दर्भ थिएन। यसबाहेक, मामिलाको सम्पत्ति सम्बन्धी मामिला सन् १९९३ मा अघिल्लो मामिला दायर गर्न कुनै बाधा थिएन। त्यसोभए, हामी सोध्छौं, सन् २००७ सम्म दोस्रो मामिला दायर गर्न यो कसरी बाधा बन्न सक्छ? हामीलाई लाग्छ कि सन् २००७ मा दायर गरिएको दोस्रो मामिलामा मिति २६.०७.१९९१ को पत्रमा भर पर्नु (र सन् १९९३ मा दायर गरिएको अघिल्लो फिराद पत्रमा उक्त पत्रको कुनै सन्दर्भ नहुनु) खराब नियत हो र सम्झौताको कार्यान्वयनको लागि समय बढाइएको थियो भनी मान्न सकिँदैन। तसर्थ, प्रतिवादीले सन् २००७ मा दायर गरेको दोस्रो मामिला तोकिएको हदम्याद भित्र छैन र वादीले दाबी गरेजस्तो छैन।

८.८. यसप्रकार, फिराद पत्रलाई समग्र रूपमा पढ्दा यसलाई हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित भएको आधारमा खारेज गर्न सकिन्थ्यो। यद्यपि, यो भनिएको छ कि सामान्यतया हदम्यादको प्रश्न कानून र तथ्यको मिश्रित प्रश्न हुनेछ। तसर्थ, सामान्यतया, फिराद पत्र पढ्दा यसलाई हदम्यादको कानूनद्वारा वर्जित भएको आधारमा खारेज गरिँदैन। यद्यपि, उपरोक्त नियम लचिलो छैन। हामी यस मामिलाको तथ्यहरूमा लागू हुने हदम्याद ऐन अन्तर्गतको सान्दर्भिक दफा, जुन दोस्रो मामिलाको लागि दफा ११३ हो, हदम्यादको कानूनको प्रस्तावना सहित छलफल गर्न चाहन्छौं।

९. हदम्याद ऐन, १९६३ ले मामिला, पुनरावेदन र निवेदनहरूको हदम्याद सम्बन्धी कानूनलाई समेकित र संशोधन गर्दछ र तत्सम्बन्धी प्रयोजनका लागि हो। हदम्यादको कानून एक विशेषणात्मक कानून हो जसमा प्रक्रियागत नियमहरू छन् र यसले कुनै व्यक्तिको पक्षमा कुनै अधिकार सिर्जना गर्दैन, तर केवल यो व्यवस्था गर्दछ कि उपचार निश्चित अवधिसम्म मात्र प्रयोग गर्न सकिन्छ, सो भन्दा पछि होइन। त्यसकारण हदम्याद ऐनले कुनै ठोस अधिकार प्रदान गर्दैन, न त कुनै अधिकार वा मामिलाको कारणलाई परिभाषित गर्दछ। हदम्यादको कानून ढिलाइ र लापरवाहीमा आधारित छ। जबसम्म मामिलाको पूर्ण कारण हुँदैन, हदम्याद लागू हुन सक्दैन र मामिलाको पूर्ण कारण हुनको लागि मामिला हाल्न सक्ने व्यक्ति र मामिला हाल्न सकिने व्यक्ति हुनु आवश्यक छ। [अनुच्छेद ९]

९.१. सन् २००२ मा प्रकाशित "लिमिटेसन पिरियड्स" मा, लिंकन्स इनका ब्यारिस्टर एन्ड्रयू म्याकगी भन्छन्, -

"एकपटक समय चल्न थालेपछि, यो केही अवस्थाहरू बाहेक निरन्तर चल्नेछ। मामिलाको कारणको सम्बन्धमा वादीले कानूनी कार्यवाही सुरु गर्दा समय चल्न बन्द हुन्छ। यो केही महत्त्वको सामान्य सिद्धान्त हो कि मामिला ल्याउँदा त्यो मामिलाको प्रयोजनका लागि मात्र समय चल्न रोकिन्छ।"

९.२. यो थप अवलोकन गरिएको छ कि हदम्यादको अवधि समाप्त भएपछि हदम्यादको कानून अन्तर्गत उपचारमा रोक लगाउनुले वादीको अधिकार समाप्त भएको भन्ने बुझाउँदैन। केवल अधिकार लागू गर्न न्यायिक उपचार प्राप्त गर्ने सम्भावना समाप्त हुन्छ। यद्यपि, केही अवस्थाहरूमा, हदम्यादको अवधि समाप्त भएपछि वादीको उपचार खोज्ने अधिकार पूर्ण रूपमा समाप्त हुन्छ। साथै, एन्ड्रयू म्याकगीका अनुसार, हदम्यादको ऐन हुनुको नीति र औचित्यलाई निम्न शब्दहरूमा व्याख्या गरिएको छ:

"नीतिगत मामिलाहरू दुई प्रमुख सन्दर्भहरूमा उत्पन्न हुन्छन्। पहिलो हदम्यादको ऐन हुनुको औचित्य र हाल विद्यमान विशेष सीमाहरूसँग सम्बन्धित छ। दोस्रो मामिला सुरु भएपछि लागू हुने प्रक्रियागत नियमहरूसँग सम्बन्धित छ। हदम्यादको ऐनको आधारभूत नीतिको सम्बन्धमा तर्कहरू मुख्यतया तीन प्रकारका हुन्छन्। पहिलो प्रतिवादीको स्थितिसँग सम्बन्धित छ। यो भनिन्छ कि प्रतिवादीलाई अनिश्चित अवधिसम्म दाबी झुण्ड्याएर राख्नु अन्यायपूर्ण छ र यसै सन्दर्भमा यस्ता ऐनहरूलाई कहिलेकाहीं "शान्तिको ऐन" भनेर वर्णन गरिन्छ। दोस्रोले यस विषयलाई अझ वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोणबाट हेर्छ। यसले सुझाव दिन्छ कि समय-सीमा आवश्यक छ किनभने समय बित्दै जाँदा, दाबीको प्रमाण अझ गाह्रो हुन्छ - दस्तावेजी प्रमाणहरू नष्ट हुने सम्भावना हुन्छ र साक्षीहरूको सम्झनाहरू धमिलो हुनेछन्। तेस्रो वादीको आचरणसँग सम्बन्धित छ, यो सही मानिन्छ कि आफ्नो अधिकार लागू गर्न तुरुन्तै कार्य नगर्ने व्यक्तिले ती अधिकारहरू गुमाउनुपर्छ। यी सबै औचित्यहरूलाई न्यायालयहरूले विचार गरेका छन्।"

९.३. साथै, मामिला हदम्यादको कानूनद्वारा शासित छैन भन्नु हदम्याद ऐनको विपरीत हुन्छ। हदम्यादको ऐन सबै कल्पना गर्न सकिने मामिलाहरूको लागि समय सीमा प्रदान गर्ने उद्देश्यले गरिएको थियो। हदम्याद ऐनको दफा ३ ले व्यवस्था गरेको छ कि तोकिएको "हदम्यादको अवधि" पछि दायर गरिएको मामिला, पुनरावेदन वा निवेदन, दफा ४ देखि २४ को प्रावधानहरूको अधीनमा रहेर, खारेज गरिनु पर्छ, यद्यपि हदम्यादलाई प्रतिरक्षाको रूपमा खडा गरिएको छैन। दफा २(जे) ले "हदम्यादको अवधि" भन्ने अभिव्यक्तिलाई मामिला, पुनरावेदन वा निवेदनको लागि अनुसूचीमा तोकिएको हदम्यादको अवधि भनेर परिभाषित गरेको छ। दफा २(जे) ले "तोकिएको अवधि" लाई हदम्याद ऐनको प्रावधानहरू अनुसार गणना गरिएको हदम्यादको अवधि भनेर पनि परिभाषित गरेको छ। फिराद पत्र पेश भएपछि न्यायालयको काम केवल यो जाँच गर्नु हो कि, मानिएको तथ्यहरूमा, वादी समय भित्र छ कि छैन। न्यायालयले वादीलाई "मामिला हाल्ने अधिकार" कहिले प्राप्त भयो भनेर पत्ता लगाउनु पर्छ।

९.४. साथै, यदि कुनै मामिला हदम्यादको अवधि तोक्ने कुनै विशेष दफाहरू अन्तर्गत समेटिएको छैन भने, त्यो अवशिष्ट दफाभित्र पर्नुपर्दछ। अवशिष्ट दफाको उद्देश्य हदम्याद ऐनको अन्य कुनै प्रावधानले समेट्न नसकेका मामिलाहरूलाई सम्बोधन गर्नु हो। अवशिष्ट दफा हदम्याद ऐन अन्तर्गत अन्यत्र व्यवस्था नगरिएका सबै प्रकारका मामिलाहरूमा लागू हुन्छ। यसले "मामिला हाल्ने अधिकार" प्राप्त भएको मितिबाट तीन वर्षको अवधि तोकेको छ। पहिलेको हदम्याद ऐन, १९०८ को दफा १२० अन्तर्गत, यो छ वर्ष थियो, जसलाई हालको ऐनको दफा ११३ अन्तर्गत तीन वर्षमा घटाइएको छ। दफा ११३ को तेस्रो महल अनुसार, मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त भएपछि समय सुरु हुन्छ। "मामिला हाल्ने अधिकार" भन्ने शब्दहरूको अर्थ सामान्यतया कानूनी प्रक्रियाद्वारा राहत खोज्ने अधिकार हो। सामान्यतया, मामिला हाल्ने अधिकार मामिलाको कारण उत्पन्न हुँदा मात्र प्राप्त हुन्छ, अर्थात्, कानूनी माध्यमबाट राहत प्राप्त गर्न मामिला चलाउने अधिकार। मामिलामा दाबी गरिएको अधिकार उल्लङ्घन हुँदा वा मामिला दायर गरिएको प्रतिवादीद्वारा उक्त अधिकार उल्लङ्घन गर्ने स्पष्ट र असंदिग्ध धम्की हुँदा मामिला दायर गर्नुपर्छ [पञ्जाब राज्य विरुद्ध गुरुदेव सिंह (१९९१) ४ एससीसी १]।

९.५. शक्ति भोग फूड इन्डस्ट्रिज लिमिटेड विरुद्ध सेन्ट्रल बैंक / इन्डिया (२०२०) १७ एससीसी २६० मा यस न्यायालयले भनेको छ कि १९६३ ऐनको दफा ११३ मा प्रयोग गरिएको अभिव्यक्ति "मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त हुँदा" हो, जुन मामिलाहरूसँग सम्बन्धित अनुसूचीको पहिलो डिभिजनका अन्य दफाहरूमा प्रयोग गरिएको अभिव्यक्ति भन्दा स्पष्ट रूपमा फरक छ, जसले स्पष्ट रूपमा निर्दिष्ट घटनाको घटनालाई जनाउँछ। जबकि दफा ११३, एक अवशिष्ट खण्ड भएकोले, कुनै

खास घटनाको घटनालाई जनाउँदैन, तर मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त हुने आधारमा मामिलाको कारणको प्राप्तिलाई मात्र जनाउँछ।

९.६. हदम्याद ऐनको दफा ११३ यस प्रकार छः
"भाग X – मामिलाहरू जसको लागि कुनै तोकिएको अवधि छैन

मामिलाको विवरण हदम्यादको
अवधि
समय कहिलेबाट सुरु हुन्छ

११३. कुनै पनि मामिला जसको लागि अनुसूचीमा अन्यत्र हदम्यादको अवधि तोकिएको छैन। तीन वर्ष मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त हुँदा।"

हदम्याद ऐनको दफा ११३ एक सर्वांगीण दफा हो जसले कुनै खास दफाहरूले नसमेटेको मामिलाको हदम्यादको व्यवस्था गर्दछ। निस्सन्देह, हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ५४ सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला दायर गर्नका लागि हदम्यादको अवधि प्रदान गर्ने दफा हो। तत्काल सन्दर्भको लागि, उक्त दफा यस प्रकार उद्धृत गरिएको छः

५४.
मामिलाको विवरण
सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि।
हदम्यादको अवधि
तीन वर्ष।

समय कहिलेबाट सुरु हुन्छ कार्यान्वयनको लागि तोकिएको मिति, वा, यदि त्यस्तो कुनै मिति तोकिएको छैन भने, वादीले कार्यान्वयन अस्वीकार गरिएको सूचना पाएपछि।

९.७. प्रस्तुत मामिलामा, अघिल्लो मामिला प्रतिवादी/वादीले जुलाई, १९९३ मा माथि उल्लिखित दफा ५४ को आधारमा दायर गरेको थियो र उक्त मामिलाको फिराद पत्र मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज गरियो। दोस्रो मामिला ओ.एस. नं. ४९/२००७ संहिताको आदेश VII नियम १३ अनुसार सोही मामिलाको कारण र मिति २६.०४.१९९१ को सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको राहत खोज्नका लागि दायर गरिएको थियो किनभने अघिल्लो मामिलाको फिराद पत्र १२.०१.१९९८ मा खारेज भएको थियो। तसर्थ, दोस्रो मामिला ओ.एस. नं. ४९/२००७ हदम्याद ऐनको दफा ५४ अनुसार दायर गरिएको थियो भन्न सकिँदैन। अघिल्लो मामिलाको फिराद पत्र खारेज भएपछि दोस्रो पटक दायर गरिएको यो मामिला भएकाले, हाम्रो विचारमा, हदम्याद ऐनको दफा ५४ सम्झौताको विशेष कार्यान्वयन खोज्न दायर गरिएको दोस्रो मामिलामा लागू हुँदैन। त्यसोभए, ओ.एस. नं. ४९/२००७ दायर गर्नका लागि हदम्याद के हो? हामीले हदम्याद ऐनको दफा ११३ लाई हेर्नुपर्ने हुन्छ।

९.८. हदम्याद ऐनको दफा ११३ अन्तर्गत, मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त भएपछि समय सुरु हुन्छ। यो हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ५४ को विपरीत हो जुन सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि मामिला सँग सम्बन्धित छ जुन घटनाको घटनामा हुन्छ। निस्सन्देह, दोस्रो मामिला जुन प्रतिवादी/वादीले दायर गरेको हालको मामिला हो, पनि सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि हो तर दोस्रो मामिला दायर गर्ने मामिला हाल्ने अधिकार मिति १२.०१.१९९८ मा अघिल्लो मामिलाको फिराद पत्र खारेज भएपछि संहिताको आदेश VII नियम १३ को आधारमा प्राप्त भयो। त्यसैले, नयाँ

मामिलाको माध्यमबाट मामिला हाल्ने अधिकार मिति १२.०१.१९९८ पछि मात्र थियो। हदम्याद ऐनको दफा ११३ मा "मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त हुँदा" भन्ने अभिव्यक्तिले सधैं "मामिला हाल्ने अधिकार पहिलो पटक प्राप्त हुँदा" भन्ने अर्थ नलाग्न सक्छ। मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त हुनका लागि, मामिलामा दाबी गरिएको अधिकार पहिले नै अस्तित्वमा आइसकेको हुनुपर्छ र त्यसको उल्लङ्घन भएको हुनुपर्छ वा कम्तिमा त्यसलाई उल्लङ्घन गर्ने गम्भीर धम्की हुनुपर्छ [एम.भी.एस. मनिक्याला राव विरुद्ध एम. नरसिंहस्वामी, एआईआर १९६६ एससी ४७०]। यसप्रकार, हदम्याद ऐनको दफा ११३ अन्तर्गत मामिला हाल्ने अधिकार मामिलामा दाबी गरिएका अधिकारहरू प्राप्त हुँदा र वादीले मामिलामा दाबी गरेको अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने प्रतिवादीद्वारा स्पष्ट धम्की दिइएमा प्राप्त हुन्छ। यसप्रकार, "मामिला हाल्ने अधिकार" भन्नाले कानूनी प्रक्रियाद्वारा राहत खोज्ने अधिकार हो जब मामिला हाल्ने व्यक्तिसँग उसले दाबी गरेको कुरामा ठोस र विशेष अधिकार हुन्छ र त्यसमाथि अतिक्रमण भएको हुन्छ वा अतिक्रमण हुने धम्की हुन्छ। मामिला हाल्ने अधिकार कहिले प्राप्त हुन्छ भन्ने कुरा धेरै हदसम्म मागिएको राहतलाई ध्यानमा राखी विशेष मामिलाको तथ्य र परिस्थितिहरूमा निर्भर गर्दछ। यो तब मात्र प्राप्त हुन्छ जब मामिलाको कारण उत्पन्न हुन्छ र मामिलाको कारण उत्पन्न हुनको लागि, फिराद पत्रमा गरिएका दाबीहरू, यदि सही ठहरिएमा, सफल मामिलामा पुऱ्याउनु पर्छ भन्ने स्पष्ट हुनुपर्छ। "मामिला हाल्ने अधिकार" भन्ने वाक्यांश "मामिलाको कारण" भन्ने वाक्यांशको पर्यायवाची हो र यससँग "उत्पन्न हुन्छ" वा "प्राप्त हुन्छ" भन्ने शब्द प्रयोग गर्दा मिल्दो हुन्छ। प्रस्तुत मामिलामा, मामिला हाल्ने अधिकार पहिलो पटक सन् १९९३ मा उत्पन्न भयो किनभने प्रतिवादी/वादीले पहिलो मामिला त्यतिबेला दायर गरेको थियो, जुन यस आधारमा थियो कि उनीहरूसँग त्यसो गर्ने मामिलाको कारण थियो। उक्त मामिला हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ५४ अनुसार हदम्याद भित्र दायर गरिएको थियो।

९.९. यसप्रकार, सामान्यतया भन्नुपर्दा, मामिला हाल्ने अधिकार मामिलाको कारण उत्पन्न हुँदा मात्र प्राप्त हुन्छ, अर्थात्, कानूनी माध्यमबाट राहत प्राप्त गर्न मामिला चलाउने अधिकार। मामिलामा दाबी गरिएको अधिकार उल्लङ्घन हुँदा वा मामिला दायर गरिएको प्रतिवादीद्वारा उक्त अधिकार उल्लङ्घन गर्ने स्पष्ट र असंदिग्ध धम्की हुँदा मामिला दायर गर्नुपर्छ। हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ११३ ले मामिला हाल्ने अधिकार प्राप्त भएको मितिबाट तीन वर्ष भित्र मामिला दायर गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ र हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ५४ मा उल्लेख भए अनुसार घटनाको घटनामा होइन।

९.१०. प्रस्तुत मामिलाको तथ्य र परिस्थितिहरूमा, दफा ११३ लाई लागू गर्दा हदम्याद ऐनको दफा ९ लाई पनि लागू गर्न आवश्यक छ। दफा ९ यस प्रकार छ:

"९. समयको निरन्तर चलिरहने।—

एकपटक समय चल्न थालेपछि, मामिला दायर गर्न वा निवेदन दिन पछिल्ला कुनै असक्षमता वा असमर्थताले यसलाई रोक्दैन:

तर जहाँ ऋणीलाई ऋणदाताको सम्पत्तिको प्रशासन पत्रहरू प्रदान गरिएको छ, ऋण असुल गर्नका लागि मामिलाको हदम्यादको अवधि प्रशासन चलिरहेको बेला निलम्बित रहनेछ।"

दफा ९ यस सामान्य सिद्धान्तमा आधारित छ कि एकपटक हदम्याद चल्न थालेपछि, यो कुनै स्पष्ट वैधानिक प्रावधानको कारणले रोकिएन भने, यो निरन्तर चल्नेछ। मामिलाको कारण रद्द हुँदा, जस्तै मामिला खारेज हुँदा, हदम्यादको अवधि बढ्न सक्छ। सामान्यतया, हदम्याद मामिला

ल्याउन सकिने सबैभन्दा प्रारम्भिक समयबाट चल्छ र यो चल्न थालेपछि, मामिला हाल्ने अधिकारको पुनरुत्थान हुन सक्छ जहाँ दाबीको अघिल्लो सन्तुष्टि रद्द हुन्छ जसको परिणाम स्वरूप निलम्बित भएको मामिला हाल्ने अधिकार पुनर्जीवित हुन्छ [पायोनियर बैंक लिमिटेड विरुद्ध रामदेव बनर्जी (१९५०) ५४ कलकत्ता डब्ल्यूएन ७१०]। उक्त मामिलामा, न्यायालयले हदम्याद अवधिको निलम्बन र अवरोध बीचको भिन्नता छुट्यायो।

९.११. एकपटक समय चल्न थालेपछि, यो निरन्तर चल्नेछ तर वादीले मामिलाको कारणको सम्बन्धमा कानूनी कार्यवाही सुरु गर्दा समय चल्न बन्द हुन्छ। यो केही महत्त्वको सामान्य सिद्धान्त हो कि मामिला ल्याउँदा त्यो मामिलाको प्रयोजनका लागि मात्र समय चल्न रोकिन्छ [एन्ड्रयू म्याकगी, लिमिटेसन पिरियड्स, चौथो संस्करण, स्वीट एण्ड म्याक्सवेल, अध्याय २, अनुच्छेद १]। भारतीय कानूनले पनि अङ्ग्रेजी कानूनलाई पछ्याउँछ [जेम्स स्किनर विरुद्ध कुँवर नौनिहाल सिंह आईएलआर (१९२९) ५१ इलाहाबाद ३६७, (पीसी)]। कार्यवाहीमा न्यायालयको हस्तक्षेपले हदम्यादको अवधिलाई चल्नबाट रोक्छ र न्यायालयको अन्तिम आदेशको मिति हदम्याद सुरु हुने मिति हुनेछ [एन नरसिम्हैया विरुद्ध कर्नाटक राज्य (१९९६) ३ एससीसी ८८]। [स्रोत: टैगोर कानून व्याख्यान, यू एन मित्रा, हदम्याद र प्रिस्क्रिप्शनको कानून, सोह्रौं संस्करण, खण्ड १, दफा १-३२ र दफा १-५२]

९.१२. उपरोक्त भनाइलाई प्रस्तुत मामिलाको तथ्यहरूमा लागू गर्दा, यो अवलोकन गरिएको छ कि प्रतिवादी/वादीले मिति २६.०४.१९९१ को बिक्री सम्झौताको विशेष कार्यान्वयनको लागि सन् १९९३ मा नै मामिला दायर गरेको थियो। उक्त मामिलाको फिराद पत्र मिति १२.०१.१९९८ मा खारेज गरियो। वादीले मिति १२.०१.२००१ मा वा सोभन्दा अघि दोस्रो मामिला दायर गर्न सक्थ्यो किनभने उसले पहिले दायर गरेको मामिलाको फिराद पत्र खारेज भएपछि मिति १२.०१.१९९८ मा मामिला दायर गर्ने अधिकार प्राप्त गरेको थियो। यो संहिताको आदेश VII नियम १३ को आधारमा हो। यद्यपि, जनवरी, २००१ मै हदम्यादको अवधि समाप्त भयो र दोस्रो मामिला सन् २००७ मा ढिलो गरी दायर गरियो। त्यतिन्जेल, मामिलाको कारण हराइसकेको थियो र महत्वहीन भैसकेको थियो। मामिला हाल्ने हक समाप्त भएको थियो। हदम्याद ऐनको अनुसूचीको दफा ११३ अनुसार निर्धारित तीन वर्षको अवधिभन्दा पछि मामिला दायर गरिएकाले उक्त मामिला कानूनद्वारा वर्जित थियो। त्यसैले दोस्रो मामिला संहिताको आदेश VII नियम ११(डी) अन्तर्गत वर्जित छ। त्यसकारण, ओ.एस नं. ४९/२००७ को फिराद पत्रलाई हदम्यादको मामिलामा कुनै प्रमाण रेकर्ड नभए पनि खारेज गर्न हामीलाई कुनै हिचकिचाहट छैन। यो स्वीकृत तथ्यहरूमा आधारित छ। तसर्थ, संहिताको आदेश VII नियम ११ (डी) र हदम्याद ऐनको दफा ११३ लाई संगै पढ्दा, उच्च न्यायालय र सुनुवाई न्यायालयको आदेशहरू खारेज गरियो र संहिताको आदेश VII नियम ११ (डी) अन्तर्गत दायर गरिएको निवेदन स्वीकार गरियो। फलस्वरूप, यो अपील स्वीकार गरियो। पक्षहरूले आ-आफ्नो लागत व्यहोर्नेछन्।

मामिलाको नतिजा: अपील स्वीकार गरियो।

†*शिर्षकनोटहरू तयार गर्ने*: अंकित ज्ञान